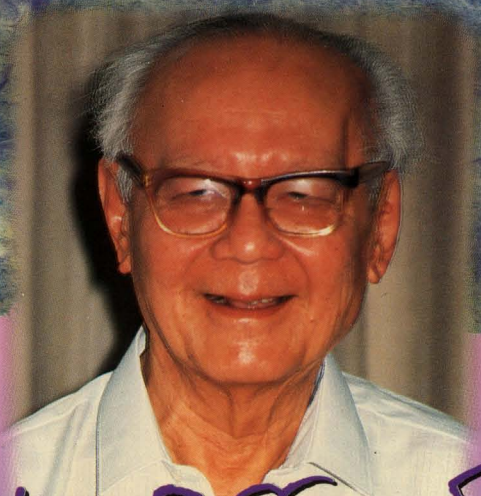

การแสดงปาฐกถาพิเศษ

ผศ. อภิชาติ

ครั้งที่ ๔

โดย ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์

จัดโดย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

...“ประชาคมใดที่เพิกเฉยต่อความงามและศิลปะ
ประชาคมนั้นย่อมจะเจริญสมบูรณ์ไม่ได้ และ
ประชาคมใดที่เอาใจใส่บำรุงศิลปวิทยา ประชา-
คมนั้นย่อมจะประสบความสำเร็จ มิใช่แต่ในด้าน
ศิลปะอย่างเดียว ย่อมจะเจริญในด้านความดีและ
ความจริง อันเป็นองค์ประกอบแห่งสันติสุขแห่ง
มนุษย์ในประชาคม”...

จดหมายจากศาสตราจารย์ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ในโอกาสวันครบปีการเปิดหอศิลป์ หิระศรี

๑๔ พฤษภาคม ๒๕๑๘

การแสดงปาฐกถาพิเศษ

ผศ. นิธิ เอียวศรีวงศ์

ครั้งที่ ๔

โดย ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

จัดโดย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สารบัญ

หน้า

คำนำ	๓
ขอขอบคุณ	๕
กำหนดการ	๖
ความเป็นมา	๗
คณะกรรมการคัดเลือกฯ	๙
คณะกรรมการจัดงานฯ	๑๐
บันทึกประวัติฯ	๑๒
นิธิ เอียวศรีวงศ์ : ชีวิตและผลงาน	๒๓
วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย	๓๕

คำนำ

ความคิดริเริ่มที่จะจัดปาฐกถาเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ผลอันเป็นรูปธรรมของความคิดนั้นคือ การปาฐกถาพิเศษ 'ป๋วย อึ๊งภากรณ์' ครั้งที่หนึ่ง เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2530 โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ

1. เพื่อเผยแพร่ชื่อเสียง เกียรติภูมิของศาสตราจารย์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์
2. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนและเผยแพร่การศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการ
3. เพื่อสดุดีและประกาศเกียรติภูมินักเศรษฐศาสตร์รุ่นใหม่ที่มีผลงานทางวิชาการอันดีเด่นและมีความรับผิดชอบต่อสังคม

เพื่อให้การแสดงปาฐกถาพิเศษ 'ป๋วย อึ๊งภากรณ์' บรรลุวัตถุประสงค์เหล่านี้ คณะเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ได้กำหนดวิธีคัดเลือกองค์ปาฐกโดยแบ่งเป็นขั้นตอน กล่าวคือ ในขั้นแรก เป็นการแต่งตั้งคณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก โดยให้คณาจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เสนอชื่อและเลือกกรรมการ 2 ท่านจาก คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกรรมการอีก 3 ท่าน จากนอกคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับมีคณบดีและประธานคณะกรรมการสัมมนาและเผยแพร่ของคณะฯ เป็นกรรมการร่วมด้วยโดยตำแหน่ง

ในขั้นที่สอง คณะกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก กำหนดหลักการคัดเลือกและขอให้คณะเศรษฐศาสตร์ของสถาบันการศึกษาทั้งเอกชนและรัฐบาล สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย เสนอชื่อนักวิชาการที่มีผลงานดีเด่นแล้วเลือกองค์ปาฐกจากรายนามที่ได้รับการเสนอชื่อ โดยใช้หลักการที่ได้กำหนดไว้แล้ว

หลักการคัดเลือกองค์ปาฐกที่คณะกรรมการฯ ชุดแรกตั้งขึ้นกำหนดว่า 'ผู้ที่ได้รับเกียรติเป็นผู้บรรยายจำต้องเป็นผู้ที่มีผลงานทางวิชาการอันดีเด่นในสาขาวิชาสังคมศาสตร์ และมีเกียรติประวัติอันแสดงถึงคุณธรรม และจิตสำนึกในการแก้ปัญหาของสังคมไทย' ผู้ที่ได้รับเกียรติให้เป็นองค์ปาฐกจึงไม่จำเป็นต้องเป็นนักเศรษฐศาสตร์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบันมีองค์ปาฐกทั้งหมดแล้ว 4 ท่านคือ ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร สยามวาลา ศาสตราจารย์นิคม จันทรวิทุร ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

ในปีนั้นผู้ที่ได้รับเกียรติให้เป็นองค์ปาฐกในการปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 4 ในวันอังคารที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2536 คือ ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้จะแสดงปาฐกถาเรื่อง "วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย" ถ้าจะเปรียบองค์ปาฐกเป็นเสมือนวีรบุรุษ คณะกรรมการผู้จัดปาฐกถาพิเศษชุดนี้ หวังว่า ท่านจะเป็นวีรบุรุษของคนทุกกลุ่ม ทั้งยังหวังว่า เรายังไม่หมดพลังที่จะสร้างมิติเอกฉันท์ให้แก่วีรบุรุษใหม่ ๆ ต่อไป ถ้าเปรียบศาสตราจารย์ ป่วย อังภาภรณ์ เป็นวีรบุรุษไม่ว่าจะเป็นวีรบุรุษของวัฒนธรรมของประชาชน ของราชสำนัก ของพุทธ ศาสนาหรือของชาติ คณะกรรมการชุดนี้ก็หวังว่า ทุกท่านที่เป็นผู้นำ จะใช้ภาพของ วีรบุรุษท่านนี้เป็นแบบสำหรับจำลองภาพตนเองให้ปรากฏต่อหน้าสาธารณชน

ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า "ผู้นำที่ฉลาด...จำลองตนเองไปกับ ต้นแบบของวีรบุรุษในจาริตของศาสนาและประชาชน อย่างไรก็ตาม วีรบุรุษในจาริตของ ประชาชน เน้นคุณลักษณะพิเศษเหนือคนธรรมดา หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น "อาณานิคม" ปัญหาของ "อาณานิคม" ก็คือ สืบทอดไปยังบุคคลอื่นได้ยาก แม้ว่า "อาณานิคม" อาจถูก เปลี่ยนโดยทำให้กลายเป็นสถาบันซึ่งใคร ๆ ก็สามารถเข้ามาครอบครองได้ แต่ "อาณานิคม" ที่เป็นสถาบันแล้วก็หมดพลังที่จะจูงใจคนได้อีกต่อไป"

การปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 4 นี้ จะเป็นครั้งแรกที่มีการร่วมมือกันระหว่างคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิอาจารย์ป่วย การร่วมมือกัน ระหว่างผู้ที่รัก เคารพ และนิยมชมชื่นศาสตราจารย์ ป่วย อังภาภรณ์ นี้ เกิดขึ้นเพื่อให้ จุดประสงค์ดั้งเดิมที่ถือกำเนิดมาตั้งแต่ต้น บรรลุผลสำเร็จอย่างกว้างขวางและยั่งยืนนานยิ่งขึ้น คณะกรรมการผู้จัดฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า การร่วมมือกันนี้เป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์แก่ ทุกท่านว่า "อาณานิคม" ของศาสตราจารย์ ป่วย อังภาภรณ์ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะแห่งสถาบัน หรือไม่ ยังมีพลังจูงใจคนได้ต่อไป

รัฐ เกตุสิงห์

นิพนธ์ พัวพงศกร

9 มีนาคม 2536

ขอบคุณ

การปาฐกถาพิเศษ ป่วย อึ้งภากรณ์ ครั้งที่ 4 ที่ปรากฏต่อสาธารณชน ในวันอังคารที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2536 ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผลแห่งน้ำนักน้ำแรงของผู้รักความรัก เคารพ นับถือ และนิยมชมชื่นอาจารย์ป่วย กับศรัทธาในผลงานของท่านสืบต่อเนื่องมาจากเจตนารมณ์ของคณาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ กลุ่มหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. 2525 โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการประจำคณะในขณะนั้น

งานหลายส่วนคณะกรรมการผู้มีหน้าที่จัดปาฐกถาพิเศษไม่สามารถทောเองได้ ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษและความกรุณาของผู้ที่ไม่ใช่กรรมการ เอื้ออำนวยและส่งเสริมให้งานสำเร็จลงด้วยดี ได้แก่ การจัดนิทรรศการ การผลิตสไลด์และวิทัศน์ การรวบรวมรวมทั้งบรรจงเขียนประวัติและผลงานขององค์ปาฐก การสรรหารูปภาพที่ใช้ประกอบเอกสารและการแสดงสไลด์ และการออกแบบโปสเตอร์กับปกหนังสือที่แจกในงาน

คณะเศรษฐศาสตร์ขอขอบพระคุณบุคคลและสถาบันต่อไปนี้เป็นอย่างสูง :

สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร

คุณประกิต อภิสารธนรักษ์

อาจารย์อัญชลี สุสัยณ์

อาจารย์ธรรมเกียรติ กันนริ

คุณสันติ อิสรพันธุ์

คุณอัจฉราพร กปฺพิสมัย

คุณวราวุธ โอสการมย์

และ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ องค์ปาฐก

กำหนดการปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 4

วันอังคารที่ 9 มีนาคม 2536

ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- 8.30 - 9.30 น. พิธีสงฆ์ ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 9.30 - 10.00 น. รับประทานน้ำชา-กาแฟ และลงทะเบียน
ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.00 - 10.20 น. พิธีเปิด โดย รศ.นรนิติ เศรษฐบุตร
อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ประวัติและแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.ป่วย อังภาภรณ์
- 10.20 - 10.30 น. ประกาศเกียรติคุณและประวัติของ
ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์
โดย รศ.ดร.วรากรณ์ สามโกเศศ
คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 10.30 - 11.45 น. การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์
เรื่อง "วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย"
โดย ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์
- 11.45 - 12.00 น. พิธีเปิดและการมอบช่อดอกไม้แก่องค์ปาฐก

หมายเหตุ

- 19.00 - 21.30 น. งานเลี้ยงอาหารค่ำพร้อมฟังการปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์
ครั้งที่ 4 เรื่อง "วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย"
โดย ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ณ โรงแรมริเจนท์
จัดโดย มูลนิธิอาจารย์ ป่วย และคณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (เฉพาะผู้ได้รับบัตรเชิญพิเศษ)

ปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" : ความเป็นมา

- 2525 อาจารย์กลุ่มหนึ่งของคณะเศรษฐศาสตร์ มีความเห็นร่วมกันว่าสมควรที่ คณะเศรษฐศาสตร์ จะได้จัดให้มีการบรรยายพิเศษ เพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ ป่วย อังภาภรณ์
- 2529 คณะกรรมการสัมมนาและเผยแพร่ ได้ริเริ่มโครงการปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภาภรณ์ มีการแต่งตั้งกรรมการเพื่อคัดเลือกนักวิชาการที่มีผลงานดีเด่นมาเป็นองค์ปาฐก แต่ยังไม่สามารถจัดการแสดงปาฐกถาพิเศษ ขึ้นได้ เพราะคุณสมบัติในขณะนั้นต้องการให้สถาบันแห่งหนึ่งเป็นเจ้าภาพ จัดงานร่วมกับคณะเศรษฐศาสตร์ จึงเป็นการขัดกับมติของกรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก
- 27 กุมภาพันธ์ 2530 การแสดงปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 1 เรื่อง แรงงานกับ รัฐสามทศวรรษ แห่งการพัฒนาโดย ศาสตราจารย์นิคม จันทรวิทุร และ เรื่อง เกษตรกรกับรัฐ โดย ศาสตราจารย์ ดร.อัมมาร สยามวาลา ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 9 มีนาคม 2532 การแสดงปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 2 เรื่อง "เศรษฐกิจ การเมืองและเทคโนโลยี" โดยศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ณ หอศิลป วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 7 กันยายน 2534 การแสดงปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 3 เรื่อง "วัฒนธรรม ตะวันตก กับพัฒนาการสังคมไทย" โดย รองศาสตราจารย์ จัตุรทิพย์ นาคสุภา ณ สมาคมธรรมศาสตร์
- 9 มีนาคม 2536 การแสดงปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 4 เรื่อง "วิบุรุษใน วัฒนธรรมไทย" โดย ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ณ หอศิลป วัฒนธรรม

ในครั้งแรกการแสดงปาฐกถาพิเศษ มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อเผยแพร่ ชื่อเสียง และเกียรติภูมิของศาสตราจารย์ ป่วย อังภาภรณ์
2. เพื่อส่งเสริมสนับสนุน และเผยแพร่การศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ให้มีความเป็น เลิศทางวิชาการ

3. เพื่อสดุดีและประกาศเกียรติคุณนักเศรษฐศาสตร์รุ่นใหม่ที่มีผลงานทางวิชาการที่
ดีเด่น และมีความรับผิดชอบต่อสังคม

ต่อมาวัตถุประสงค์ของการแสดงปาฐกถาพิเศษได้ขยายวงกว้างครอบคลุมไปถึง
สังคมศาสตร์สาขาอื่น ๆ นอกเหนือจากสาขาเศรษฐศาสตร์ ทั้งนี้เพราะคณะเศรษฐศาสตร์ได้
ตระหนักว่าความสนใจของอาจารย์ป่วย มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในแวดวงของเศรษฐศาสตร์บริสุทธิ์
เท่านั้น ท่านสนใจและให้ความสำคัญต่อการศึกษา วัฒนธรรม การพัฒนาชนบท และการ
ส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการแสดงปาฐกถาพิเศษ
จึงได้ปรับเปลี่ยนเป็น "นอกจากจะระลึกถึงอาจารย์ป่วยแล้ว ยังเป็นการให้เกียรติและยกย่อง
นักวิชาการสังคมศาสตร์ผู้มีผลงานดีเด่นในการพยายามทำความเข้าใจและแก้ปัญหาสังคมไทย
และวิธีการเช่นนี้จำเป็นการส่งเสริมกำลังใจแก่นักวิชาการรุ่นหลัง เพื่อให้เจริญรอยตามอาจารย์
ป่วย และพยายามศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสังคมไทยมากยิ่งขึ้น"

ด้วยความร่วมมือจากผู้รู้จักและศรัทธาอาจารย์ป่วยทุกฝ่ายทุกวงการ คณะ
เศรษฐศาสตร์มีความเชื่อมั่นว่าการแสดงปาฐกถาพิเศษทุกครั้งที่ผ่านมาได้บรรลุวัตถุประสงค์
ที่ตั้งไว้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลสองประการคือ ประการแรกองค์ปาฐกที่ได้รับการคัดเลือกจากคณะ
เศรษฐศาสตร์ มิได้เป็นแต่เพียงนักวิชาการที่มีความสามารถและมีผลงานดีเด่นเท่านั้น แต่ยังเป็น
นักวิชาการที่มีเกียรติประวัติอันแสดงถึงความซื่อสัตย์ และมีจิตสำนึกที่จะใช้ความรู้ความสามารถ
รับใช้คนส่วนใหญ่ในสังคม ประการที่สองการจัดการแสดงปาฐกถาทุกครั้ง จะเป็นไปอย่าง
ประหยัด เรียบง่าย แต่สมเกียรติและได้ผลสมบูรณ์ตามความมุ่งหมายทุกประการ ดังนั้นคณะ
เศรษฐศาสตร์จึงสามารถหลีกเลี่ยงการหาเงินอุดหนุนจากวงการธุรกิจ และใช้เฉพาะเงินงบประมาณ
จากมหาวิทยาลัยเท่านั้น

คณะเศรษฐศาสตร์มีเจตจำนงอันแน่วแน่ที่จะจัดให้มีการแสดงปาฐกถาพิเศษ
"ป่วย อังภาภรณ์" ทุก ๆ ปี เพื่อเป็นการประกาศย้ำและเผยแพร่ เกียรติคุณของอาจารย์ป่วย
และหวังว่าเจตนารมย์ดังกล่าวจักได้รับการตอบสนองด้วยดีดังเช่นที่เคยได้รับมา

กรรมการคัดเลือกองค์ปาฐก ปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์

ดร. เสนาะ อุณากุล

ดร. อัมมาร สยามวาลา

รศ. ดร.สุพจน์ จุฬอนันตธรรม

ผศ. รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์

ผศ.ดร. นิพนธ์ พัวพงศกร

รศ. ดร.สมศักดิ์ เต็มบุญเลิศชัย

ดร. สกนธ์ วรรณวิวัฒนา

**คณะกรรมการดำเนินการจัดงานปารุกกาพิเศษ
"ป่วย อังภาภรณ์" ครั้งที่ 4**

1. ศ.เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	ที่ปรึกษา
2. รศ.มนตรี บริสุทธิ์	ที่ปรึกษา
3. ผศ.รัตม์ดารา ชันติกุล	ที่ปรึกษา
4. นายประกิจ อภิสารธนรักษ์	ที่ปรึกษา
5. ม.ร.ว.ปรีดิยาธร เทวกุล	ที่ปรึกษา
6. รศ.วราภรณ์ สามโกเศศ	ประธานกรรมการ
7. ผศ.ดาว มงคลสมัย	กรรมการ
8. รศ.มณูญ พาหิระ	กรรมการ
9. อ.วรรณศิริ นัยวิจิต	กรรมการ
10. ผศ.สุวินัย ภรณวลัย	กรรมการ
11. ผศ.ชูศรี มณีพุกษ์	กรรมการ
12. ผศ.นิพนธ์ พัวพงศกร	กรรมการ
13. ผศ.รังสรรค์ ณะพรพันธุ์	กรรมการ
14. รศ.นริศ ชัยสูตร	กรรมการ
15. ผศ.วรวรรณ คุภาจรรยา	กรรมการ
16. ผศ.ประภัสสร เลี้ยวไพโรจน์	กรรมการ
17. รศ.สุกัญญา นิธิกร	กรรมการ
18. รศ.พรายพล คุ้มทรัพย์	กรรมการ
19. รศ.วรุณี หิรัญรักษ์	กรรมการ
20. ผศ.จินตนา เชิญศิริ	กรรมการ
21. รศ.อภิชัย พันธเสน	กรรมการ
22. ผศ.ศุภจิต มโนพิโมกษ์	กรรมการ
23. อ.ปัทมาวดี ชูชุกิ	กรรมการ
24. อ.ธเนศ เมฆจำเริญ	กรรมการ
25. อ.เกษมสันต์ วีระกุล	กรรมการ

26. อ.อัญชลี สุสัยัณห์	กรรมการ
27. น.ส.นวลฉวี สุธรรมวงศ์	กรรมการ
28. อ.รัฐ เกตุสิงห์	กรรมการและเลขาฯร่วม
29. นางพยอม ครุสาตะ	กรรมการและเลขาฯร่วม

บันทึกประวัติ : ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

วัน เดือน ปีเกิด

23 พฤษภาคม 2483

ครอบครัว

ภริยา นางกานดา เอียวศรีวงศ์
บุตร นายไพโร เอียวศรีวงศ์
 นายดอย เอียวศรีวงศ์

ที่ทำงาน

ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การศึกษา

- 2505 : อักษรศาสตร์บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2509 : อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2519 : Ph.D (History), University of Michigan

ตำแหน่งทางวิชาการและราชการ

- 2509 : อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 2514-18 : ศึกษาต่อต่างประเทศ
- 2519-20 : หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์
- 2524-30 : ประธานกรรมการร่างหลักสูตรปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 2525-26 : ลาไปค้นคว้าวิจัยงานทางวิชาการที่ประเทศญี่ปุ่น และสหรัฐอเมริกา

2526-31 : ประชานกรรมการปรับปรุงหลักสูตรปริญญาตรี

ภาควิชาประวัติศาสตร์

2528 : ศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

: ประชานกรรมการร่างหลักสูตรวิชาพื้นฐานคณะมนุษยศาสตร์

วิชาสังคมวัฒนธรรมไทย

2530-ปัจจุบัน : กรรมการบริหารหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผลงานทางวิชาการ

ศาสตราจารย์ ดร.นิติ เอียวศรีวงศ์ มีผลงานทางวิชาการเป็นจำนวนมาก งานของอาจารย์ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2509 เป็นต้นมา และมีเนื้อหาครอบคลุมหลายสาขาวิชา ในช่วงไม่กี่ปีมานี้อาจารย์นิติเริ่มเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์รายวัน และลงนิตยสารบางฉบับอย่างสม่ำเสมอโดยใช้ทั้งชื่อจริง และนามปากกา ทำให้การรวบรวมผลงานของอาจารย์ทุกชิ้นเป็นไปได้ยาก ดังนั้นผลงานที่รวบรวมมานี้จึงมีเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น และมีเฉพาะงานวิจัยหนังสือกับบทความวารสารเท่าที่รวบรวมได้ภายในเวลาอันจำกัด ส่วนบทความหนังสือพิมพ์ และบทความจากนิตยสารนั้นมิอาจรวมได้ทันในครั้งนี้ แต่มีงานชิ้นสำคัญ ๆ ของอาจารย์ก็ปรากฏอยู่เกือบครบถ้วน

ก. ผลงานวิจัยและหนังสือ

1. **อิสลามสมัยแรก** พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2511

2. **ประวัติศาสตร์วรรณ** เอกสารประกอบการสอนวิชาปรัชญาประวัติศาสตร์, 2513 พิมพ์ครั้งแรกเป็นเอกสารโรเนียว ต่อมาพิมพ์เป็นเอกสารโรเนียวเย็บเล่ม และเปลี่ยนชื่อเป็น **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525

3. **ศรีรามเทพนคร : รวมความเรียงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น** งานวิจัยที่ทำในปี 2521-22 โดยทำร่วมกับศาสตราจารย์ พันตรีอาคม พัตติยะ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กอบเกื้อ สุวรรณทัต-เพียร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นันทวรรณ ภู่อ่าง (ตำแหน่งในขณะทำงานวิจัยนี้) นับเป็นส่วนหนึ่งของโครงการเขียนประวัติศาสตร์ไทยที่ได้รับความสนับสนุนจากสภาวิจัยทางสังคมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาอาจารย์นิติเลือกเฉพาะส่วนที่เป็นงานของ

อาจารย์กับของอาจารย์อาคม มาพิมพ์ในชื่อ **ศรีรามเทพนคร : รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น** นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, 2527

4. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** เสนอครั้งแรกในรูปแบบปาฐกถาต่อสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2521 และสมาคมสังคมศาสตร์ พิมพ์เป็นเอกสารโรเนียวเย็บเล่ม จำหน่ายในวันแสดงปาฐกถา ต่อมา มีการรวมเล่มปาฐกถาที่สมาคมจัดในช่วง พ.ศ. 2520-21 ไว้ในหนังสือ **รวมปาฐกถาจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2520-2521** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521 และเฉพาะปาฐกถาของอาจารย์นิธิ มีการพิมพ์อีกครั้งในรูปแบบหนังสือ โดยสำนักพิมพ์บรรณกิจ เมื่อ พ.ศ.2523 และใช้ชื่อหัวข้อปาฐกถาเป็นชื่อหนังสือ

5. 'การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย อดีตและอนาคต' ปาฐกถาในงานสัมมนาเรื่อง 'ความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน จัดโดยกลุ่มผู้ก่อตั้งสมาคมประวัติศาสตร์ ณ ห้องประชุมแผนกสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างวันที่ 11-12 พฤษภาคม 2522 ต่อมาสมาคมประวัติศาสตร์นำเอกสารจากการสัมมนาครั้งนี้มาพิมพ์เป็นหนังสือใช้ชื่อเดียวกับชื่อการสัมมนา

6. 'โลกของนางนพมาศ' **วารสารธรรมศาสตร์** 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522) อาจารย์นิธิได้นำเรื่องนี้มาแสดงปาฐกถามีหอจดหมายเหตุแห่งชาติเมื่อเดือนมีนาคม 2523 และมีการพิมพ์เรื่องนี้เป็นเอกสารโรเนียวแจกผู้เข้าฟัง ภายหลังอาจารย์ได้ปรับปรุงแก้ไข และรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือและรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือ **ปากไก่ และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรม และประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2527.

7. **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**. เสนอครั้งแรกในการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ที่วิทยาลัยครูเทพสตรี เมื่อธันวาคม 2522 ต่อมาสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้พิมพ์ใหม่เป็นเอกสารโรเนียวเย็บเล่ม ใน พ.ศ.2523 และยังพิมพ์ซ้ำอีกเป็นหนังสือโดยใช้ชื่อเดียวกับหัวข้อเรื่องที่เสนอในงานสัมมนา

8. 'สุนทรภู่หากวิระภุมภ์' เสนอครั้งแรกในการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพฯ จัดโดยชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร ระหว่างวันที่ 17-19 มกราคม 2524 ต่อมารวมพิมพ์อยู่ใน **ปากไก่และใบเรือ**, 2527. และ ศิลปวัฒนธรรมนำเรื่องนี้กับเรื่อง 'โลกทัศน์ของสุนทรภู่' ของ สมบัติ จันทรวงศ์ มารวมพิมพ์ในหนังสือ **'สุนทรภู่' ดูโลกและสังคม** เมื่อ พ.ศ.2529

9. "ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์" เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง การวิจัยสาขามนุษยศาสตร์ สภาวิจัยแห่งชาติ 2524 ต่อมารวมอยู่ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. **ปรัชญาประวัติศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

10. **วัฒนธรรมกรรมพิภพวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525 เป็นเอกสารโรเนียว เย็บเล่มประกอบ ปาฐกถาเรื่องนี้ของผู้เขียน ต่อมารวมพิมพ์อยู่ใน **ปากไก่และใบเรือ...**, 2527.

11. "อันเนื่องมาจากการคำสาปของไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์." เอกสาร ประกอบการสัมมนาวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1, 2525.

12. **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, 2525 เขียนร่วมกับศาสตราจารย์ พันตรีอาคม พัฒนิยะ เป็นหนังสือคู่มือครูประกอบวิชา ส.021 หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ซึ่งเป็นวิชาเลือกวิชาหนึ่งในระดับมัธยมศึกษา.

13. "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิม ในภูเก็ต" เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง, 2526

14. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี.** กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, 2529 และมีการพิมพ์ซ้ำอีกครั้งเมื่อเร็ว ๆ นี้

15. **เกี้ยวโดได้ชะเง้อมคอยสุเทพ** กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2532

16. **เชิงอรธสังคมไทย** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2533.

17. "การท่องเที่ยวในงานบุญบั้งไฟ และการแกะสลักไม้" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี 2535 เรื่อง เศรษฐกิจไทย : เส้นทางสู่ความสมดุล? ระหว่างวันที่ 12-13 ธันวาคม 2535 ที่พัทยา

18. **สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย** กรุงเทพมหานคร สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530

ข. บทความวารสาร

1. "ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับประวัติศาสตร์** (มิถุนายน 2509) ต่อมา ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ) ได้นำมา รวมพิมพ์ไว้ในหนังสือ **ปรัชญาประวัติศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2518 ปีต่อมาก็พิมพ์หนังสือเล่มนี้ซ้ำอีกครั้ง และพิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ 2527 โดยไทยวัฒนาพานิช

2. "ราชอาณาจักรทวารวดี" **วารสารสามทหาร** (2509).

3. "กรุงศรีอยุธยาสิ้นคนดี" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์**. 5 : 2 (ตุลาคม-พฤศจิกายน 2510).
4. วิจารณ์สุชาติ สวัสดิ์ศรี "ความหมายของประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์" **23 ตุลา** (2510).
5. "วัฒนธรรมตะวันตกกับนครเชียงใหม่" **โบราณคดี** 1 : 4 (เมษายน-มิถุนายน).
6. "สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับอารยธรรม" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7 : 1 (มิถุนายน-สิงหาคม 2512) ต่อมาชาญวิทย์ เกษตรศิริ กับ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ) นำมารวมพิมพ์ใน **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519.
7. ปฏิกริยา "ปัญญาชนไทย?" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 7 : 2 (กันยายน- พฤศจิกายน 2515).
8. "จดหมายถึงคนหนุ่ม" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์**. 8 (2513).
9. "บทบาทของอาจารย์ (มหาวิทยาลัย) ในทางวิชาการ" **วารสารมนุษยศาสตร์** 2 : 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2514).
10. "ประวัติศาสตร์วรรณคดี" **วารสารมนุษยศาสตร์**. 2 : 4 (ตุลาคม-พฤศจิกายน 2514).
11. "เดินข้ามคืน" : บันทึกเกี่ยวกับการละครโบราณของพม่า." **วารสารมนุษยศาสตร์**. 6 : 1 (เมษายน 2518)
12. "ความล้าสมัยของน้ำในหนังสือไทย" **ศิลปวัฒนธรรม**. 1 : 10 (สิงหาคม 2523).
13. "ปฏิกริยา : สกุดดำรงราชานุภาพอีกที". **ศิลปวัฒนธรรม**. 3 : 1 (พฤศจิกายน 2524).
14. "พระปฐมสมโพธิกถา กับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์." เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี 2525 และพิมพ์ซ้ำใน **ปากไก่และใบเรือ...**, 2527.
15. "หลักฐานทางประวัติศาสตร์." **รวมบทความประวัติศาสตร์** 4 (2525).
16. "อันเนื่องมาจากนิราศเมืองเพชร." **วารสารธรรมศาสตร์**. 11 : 3 (กันยายน 2525).
17. "การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดของไทย". **วารสารธรรมศาสตร์** 11 : 4 (ธันวาคม 2525).

18. "คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปากคำได้" **วารสารธรรมศาสตร์** 12 : 3 (กันยายน 2526)
19. มาลัย ชูพินิจ : เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย." **โลกหนังสือ** 6 : 12 (กันยายน 2526)
20. "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จากอีกแง่มุมหนึ่ง". **ศิลปวัฒนธรรม**. 5 : 11 (พฤศจิกายน 2527).
21. "ความฉงนของรอบ 700 ปี". **ศิลปวัฒนธรรม** 5 : 3 (มกราคม 2527)
22. "จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึง สมเด็จพระยาตากษานาถ". **ศิลปวัฒนธรรม** 6 : 7 (พฤษภาคม 2528)
23. "200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย และทางข้างหน้า" **ศิลปวัฒนธรรม** 7 : 4 (กุมภาพันธ์ 2529).
24. "กรุงแตก : ราชอาณาจักรอยุธยาสาละวิน." **ศิลปวัฒนธรรม**. 8 : 1 (พฤศจิกายน 2529). บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือ **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**.
25. "อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม" **ศิลปวัฒนธรรม** 8 : 6 (เมษายน 2530)
26. "เมื่อไม่มีตำแหน่ง 'แม่ขุน' ก็ไม่มีตำแหน่ง 'พ่อขุน' " **ศิลปวัฒนธรรม** 8 : 7 (พฤษภาคม 2530)
27. "พระเจ้าตากในพงศาวดารราชวงศ์ยาลอง." **ศิลปวัฒนธรรม** 9 : 1 (พฤศจิกายน 2530).
28. "สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย" **ศิลปวัฒนธรรม**. 9 : 3 (มกราคม 2531)
29. "ชาวจีน : ปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง" **ศิลปวัฒนธรรม** 9 : 4 (กุมภาพันธ์ 2531) บทความนี้ปรับปรุงจากเรื่อง **วัฒนธรรมกระดุมพิกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**.
30. "คนกรุงเทพฯ พุดเหนือเจ๊กจริงหรือ ?" **ศิลปวัฒนธรรม** 9 : 9 (กรกฎาคม 2531).
31. "ดู รามเกียรติ์ ดูแขก แล้วก็ดูไทย" **ศิลปวัฒนธรรม** 9 : 12 (ตุลาคม 2531).
32. "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์ในผู้ชนะสิบทิศของยาขอบ". **ศิลปวัฒนธรรม**. 10 : 1 (พฤศจิกายน 2531)
33. "แห่งนางแมวกับ 'วิฤต' ในวัฒนธรรมชาวนา" **ศิลปวัฒนธรรม** 10 : 4 (กุมภาพันธ์ 2532).

34. "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทางเศรษฐกิจ" ใน **สายธารแห่งความคิด** ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์, บรรณาธิการ, กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดกิจกรรมทางวิชาการฉลองครบรอบ 60 ปี อาจารย์คุณวรุณยุพา ณ อยู่ธยา 2532

35. "แล้วเราก็คงรักกัน ..ใน 'โฆษณา'" **ศิลปวัฒนธรรม**. 11 : 1 (พฤศจิกายน 2532).

36. "คาราวานหรือคาราบาว เหลลา-สด 'ไม่-เนื้อ'" **ศิลปวัฒนธรรม** 11 : 2 (ธันวาคม 2532).

37. "สงคราม อนุสาวรีย์กับรัฐไทย" **ศิลปวัฒนธรรม**. 11 : 3 (มกราคม 253)

38. "ปฏิทินโหราศาสตร์ : หนังสือใหม่จากคอร์เนลที่อาจารย์ล้อมไม่ต้องใช้." **ศิลปวัฒนธรรม**. 11 : 4 (กุมภาพันธ์ 2533).

39. "สงกรานต์ : วิถีชีวิตไทยที่เปลี่ยนแปลง." **ศิลปวัฒนธรรม** 11 : 8 (มิถุนายน 2533).

40. "ไหว้ท่านจันทร์ฯ และไหว้หลักการ." **ศิลปวัฒนธรรม**. 11 : 9 (กรกฎาคม 2533).

41. "คนไทยมาจากไหนด้วย และคนไทยอยู่ที่นั่นด้วย." **ศิลปวัฒนธรรม**. 11 : 12 (ตุลาคม 2533).

42. "ผ้าขาวม้ากับผ้าจีน และกางเกงใน." **ศิลปวัฒนธรรม**. 12 : 2 (ธันวาคม 2533). บทความนี้เขียนร่วมกับ มรว.อคิน รพีพัฒน์.

43. "พุทธกับไสย." **ศิลปวัฒนธรรม**. 12 : 4 (กุมภาพันธ์ 2534).

44. "สาวเครือฟ้า ผันที่เป็นจริง." **ศิลปวัฒนธรรม**. 12 : 6 (เมษายน 2534).

45. "นาฏกรรมกับการสื่อความและอนาคต." **ศิลปวัฒนธรรม**. 12 : 8 (มิถุนายน 2535).

46. "ศาสตราจารย์ทางกฎหมาย." **ศิลปวัฒนธรรม**. 13 : 8 (มิถุนายน 2535)

47. "ชาตินิยมในขบวนการประชาธิปไตย." **ศิลปวัฒนธรรม**. 13 : 11 กันยายน 2535).

48. "ไปเมืองตาก สืบค้นเรื่องพระเจ้าตาก พบแต่ 'แม่' พระเจ้าตาก." **ศิลปวัฒนธรรม** 14 : 2 (ธันวาคม 2535).

49. "การเมืองของการศึกษาไทย." **ศึกษาศาสตร์** 13, 1-4 (ต.ค. 27 - ก.ย. 31).

50. "กรุงแตก : ราชอาณาจักรอยุธยาสาละวัน." **ศิลปวัฒนธรรม** 8,1 (พ.ย. 29)

51. "คนกรุงเทพฯ พุดเหนือเจ๊กจริงหรือ." **ศิลปวัฒนธรรม** 9, 9 (ก.ค. 31)
52. "คนไทยมาจากไหนด้วยและคนไทยอยู่ที่นี่ด้วย." **ศิลปวัฒนธรรม** 11, 12 (ต.ค. 36).
53. "คติที่เกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปากชั้ได้." **ธรรมศาสตร์** 12, 3 (ก.ย. 26).
54. "ความหลากหลายของวัฒนธรรมไทย : การท้าทายใหม่." **การประชาสงเคราะห์** 34, 3 (พ.ค. - มิ.ย. 34).
55. "การาวานหรือการาบาว 'เหลา-สด-ไม่-เนื้อ.'" **ศิลปวัฒนธรรม** 11, 2 (ธ.ค. 32).
56. "คินมหาวิทยาลัยแก่มชนอันหลากหลาย." **ศึกษาศาสตร์** 15, 2 (เม.ย.-ก.ย. 33).
57. "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต." **ธรรมศาสตร์** 13, 3 (ก.ย. 27).
58. "จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระยาตากสินมหาราช." **ศิลปวัฒนธรรม** 6, 7 (พ.ค. 28).
59. "ชาวจีนปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง." **ศิลปวัฒนธรรม** 9, 4 (ก.พ. 31).
60. "ดู รามเกียรติ์ ดูแขก แล้วก็ดูไทย." **ศิลปวัฒนธรรม** 9, 12 (ต.ค. 31)
61. "ที่นี่ห้ามกร่างแบบนิม." **ศิลปวัฒนธรรม** 13, 5 (มี.ค. 35).
62. "นาฏกรรมกับการสื่อความและอนาคต." **ศิลปวัฒนธรรม** 12, 8 (มิ.ย. 34).
63. "แนวโน้มและผลกระทบจากนโยบายพึ่งตนเองของ 'มหาวิทยาลัย.'" **เสียงมศว.** 3, 2 (ธ.ค. 28).
64. "บทบาทของมหาวิทยาลัยในการส่งเสริมภาษาวรรณคดีไทย." **อักษรศาสตร์** (ส.ค. 33).
65. "ปฏิทินโหราศาสตร์ : หนังสือใหม่จากองค์เนลที่อาจารย์...ไม่ต้องใช้." **ศิลปวัฒนธรรม** 11, 4 (ก.พ. 33).
66. "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์ในผู้ชนะสิบทิศของยาขอบ." **ศิลปวัฒนธรรม** 10, 1 (พ.ย. 31).
67. "ผลกระทบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรม." **สารประชาสัมพันธ์** 33, 3 (พ.ค. - มิ.ย. 33).
68. "พระเจ้าตากในพงศาวดารราชวงศ์อาระ." **ศิลปวัฒนธรรม** 9, 1 (พ.ย. 30)

69. "พิธีไหว้ครูสำหรับมหาวิทยาลัยไทยในปัจจุบัน." **ศิลปวัฒนธรรม** 6, 11
(ก.ย. 28)
70. "พุทธรูปไสย." **ศิลปวัฒนธรรม** 12, 4 (ก.พ. 34).
71. "เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย." **ศิลปวัฒนธรรม** 6, 2
(เม.ย. 28)
72. "ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง." **ภาษาและหนังสือ** 17, 2 (ต.ค. 27-
มี.ค. 28)
73. "มองวรรณกรรมในฐานะนักประวัติศาสตร์." **ถนนหนังสือ** 4, 3 (ก.ย. 29).
74. "มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย." **โลกหนังสือ** 6, 12
(ก.ย. 26).
75. "มิชิโกะ อิชิมุเร มุกริมทะเลพิษแห่ง 'มินามาตะ.'" **โลกหนังสือ** 6, 10
(ก.ค. 26).
76. "เรื่องโป๊ ๆ เบลอ ๆ." **ศิลปวัฒนธรรม** 11, 5 (มี.ค. 33).
77. "วรรณกรรมสร้างสรรค์ กับการพัฒนาจิตสำนึก." **ถนนหนังสือ** 3, 6 (ธ.ค.
28).
78. "แล้วเราก็อีกกันไหน โฆษณา." **ศิลปวัฒนธรรม** 11, 1 (พ.ย. 32).
79. "โลกของสุนทรภู่." **ภาษาและวรรณคดีไทย** 8 ฉบับพิเศษ (ส.ค. - ธ.ค.
34).
80. "ศาสตราจารย์ของ ก.ม." **ศิลปวัฒนธรรม** 13, 8 (มิ.ย. 15).
81. "ความเป็นธรรมทางการศึกษา." **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 9 : 1 (มิ.ย.-ส.ค.
14).
82. "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16-19." **วารสารมนุษยศาสตร์**
10 : 2 (เม.ย.-มิ.ย. 23).
83. "ประตูปาและดอยสุเทพ." **ศิลปวัฒนธรรม** 7 : 6 (เม.ย. 29).
84. "บทบาทของอาจารย์มหาวิทยาลัยในทางวิชาการ." **วารสารมนุษยศาสตร์** 2 :
3 (ก.ค. 14).
85. "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิม
ในเกาะภูเก็ต." **ศิลปวัฒนธรรม** 6 : 5 (มี.ค. 28).
86. "จากเบอร์ทอลล์ รัสเซลล์." **วารสารสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา** 2 : 4 (มิ.ย.
13).

87. "มิซึโกะ อิชิมุเร มุกรินทะเลพิษแห่ง 'มินามาตะ.'" **โลกหนังสือ** 6 : 10 (ก.ค. 26).
88. "ภาษาไทย 'อิเล็กทรอนิกส์.'" **โลกดนตรี** 5 : 11 (ส.ค. 25).
89. "พิธีกรรมไหว้ครูสำหรับมหาวิทยาลัยไทยปัจจุบัน." **ศิลปวัฒนธรรม** 6 : 11 (ก.ย. 28).
89. "ป่วย อึ้งภากรณ์ : สิทธิมนุษยชนแบบไทย." **จดหมายข่าวสังคมศาสตร์** 10 : 3 (ก.พ.-เม.ย. 31).

ค. งานแปล

1. **ประวัติศาสตร์เยอรมัน** พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511.
2. **พุทธศาสนา : สาระและพัฒนาการ** เขียนโดยเอเดเวิร์ด คอนซ์ พระนคร : พิมพ์ที่งานพิมพ์นภกิจศพนางทองดี เอียวศรีวงศ์, 2514 ต่อมาวารสารบ้านและสวนและแพรวนำมาพิมพ์ใหม่ในปี 2530 โดยผู้แปลได้ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องทั้งที่เกิดจากการแปลและจากการพิมพ์คราวแรก
3. เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ "คนกับความคิด : ปัจเจกชนกับจริยธรรมสังคม" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 9 : 1 (มิถุนายน - สิงหาคม 2514)
4. แฮร์รี เจ. เบนดา. "โครงสร้างประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์" **วารสารสังคม-ศาสตร์-มนุษยศาสตร์**. 1 : 1 (2520).
5. ไฮน์-เกลเดิน. รือเบิต "แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ในเอเชีย-ตะวันออกเฉียงใต้" **สังคมศาสตร์** 6 : 1 (เม.ย.-ก.ย. 25) 1-21.

ง. งานบรรณาธิการ

1. เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน** 2 เล่ม พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513. อาจารย์นิติเป็นผู้เรียบเรียงลำดับเรื่องราวให้เข้าใจง่ายขึ้น ตัดทอนข้อความออกบางตอน ตลอดจนเขียนบทนำใหม่บางภาค เมื่อมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์นำมาพิมพ์ใหม่ในปี 2530 ได้รวมเป็นเล่มเดียว และได้ตัดบทนำออกไปตามประสงค์ของอาจารย์นิติ
2. **คนธรรมดา : รวบรวมความและข้อเขียนในวาระครบรอบอายุ 60 ปี ม.ร.ว. อคิน ระพีพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

และคณะกรรมการจัดงานแสดงมูทิตาจิต ม.ร.ว.อติณ ะพีพัฒน์ เนื่องในโอกาสครบรอบอายุ 60 ปี 2536

3. อัญชลี สุสายัณห์ (แปล) **ความคิดแหวกแนวของไทย : จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน** ของเดริก เจ เรย์โนลด์ส์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ : ชีวิตและงาน

ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2483 ในตระกูลพ่อค้า จบการศึกษาระดับมัธยมปลายจากโรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชา แล้วเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาตรีและโทที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นมหาบัณฑิตทางประวัติศาสตร์ ในปี 2509 และเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.2509 สืบมาจนถึงปัจจุบัน ระหว่างนั้นได้ไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกทางประวัติศาสตร์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ณ มหาวิทยาลัยมิชิแกน สหรัฐอเมริกา เป็นเวลา 5 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2514-2518

ในระยะแรกที่สอนในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์นิธียังมิได้มีบทบาททางวิชาการกว้างขวางเหมือนในปัจจุบัน แต่ก็มิได้จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะการสอนหนังสือ แปลหรือเขียนหนังสือ ตำราประกอบการเรียนการสอน อาจารย์นิธียังมีความสัมพันธ์กับนักศึกษาหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่ง ในฐานะผู้นำทางความคิด นอกจากนี้ยังได้รับเชิญมาอภิปรายเรื่องต่าง ๆ อยู่เสมอ บางครั้งก็เป็นผู้เขียนบทนำเชิงวิจารณ์ให้หนังสือรวมเรื่องสั้น และบทกวีของนักศึกษาอีกหลายเล่ม ตลอดจนร่วมวิวาทะเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของสังคมในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ อาจกล่าวได้ว่าอาจารย์นิธิเป็นผู้หนึ่งที่กระตือรือร้นในการวิพากษ์วิจารณ์ปัญหา และการแสวงหาทางออก ทั้งแก่ปัจเจกชนและแก่สังคมในยุคที่เรียกกันว่า "ยุคแสวงหา"

งานเขียนของอาจารย์นิธิในช่วงก่อนเดินทางไปศึกษาที่สหรัฐอเมริกามักเป็นการ วิพากษ์ และเสนอทางออกให้แก่ปัญหาใกล้ตัวของอาจารย์ นั่นคือ ในฐานะของ "ปัญญาชน" และอาจารย์มหาวิทยาลัย อาจารย์นิธิเขียนบทความเรื่อง "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" (2509) "ปัญญาชนไทย ?" (2513) "บทบาทของอาจารย์ (มหาวิทยาลัย) ในทางวิชาการ" (2514) และในฐานะนักประวัติศาสตร์อาจารย์นิธิเขียนบทความเรื่อง "ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์" (2509) และ "สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพกับตรีโนลด์ ทอบนบี" (2512) เป็นต้น ถึงแม้จะเป็นการเขียนเรื่องใกล้ตัวและเขียนเมื่ออายุน้อย แต่ผลงานเหล่านี้ก็แสดงให้เห็นแล้วว่าอาจารย์นิธิมองสังคมในลักษณะที่เป็นองค์รวม จึงวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ โดยเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของสังคมไทย หรือกล่าวได้ว่าเป็นการมองปัญหาในบริบทนั้นเอง เมื่อ พ.ศ. 2513 ก่อนหน้าเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และก่อนปรากฏการณ์ "การค้นพบคนจน" (the discovery of the poor) ของปัญญาชนไทย อาจารย์นิธิได้เขียนไว้ใน ปฏิกริยาของวารสารสังคมศาสตร์

ปริทัศน์แสดงให้เห็นว่าอาจารย์ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาที่ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับ อันเป็นผลกระทบจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกิดประโยชน์ส่วนใหญ่จากการพัฒนาประเทศตกอยู่ในมือ "นายทุนผสมนักการเมืองเพียงหยิบมือเดียว" การพัฒนาสาธารณูปโภคตลอดจนการศึกษาซึ่งเป็นประโยชน์ต่อชนชั้นกลางเท่านั้น และในขณะที่ "ชนชั้นกลาง...ยังระเร่รังสุขได้กับหยาดเหงื่อและน้ำตาของชาวนา" ก็ "ล่อหลอกให้ชาวนาพบความต้องการทางวัตถุ ใหม่ ๆ ... เขาก็ต้องโยกย้ายมาเป็น "ทาสกรรมกร" ของนายทุนในโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่..." ปัญหาเกี่ยวกับประชาชนส่วนใหญ่เหล่านี้แหละที่เป็นปัญหาซึ่งอาจารย์นิติจะใคร่ครวญหาคำตอบอย่างจริงจังสืบต่อมา

เมื่ออาจารย์นิติเรียนจบปริญญาเอกกลับมาใหม่ ๆ อาจารย์ได้ทำงานบริหารเป็นครั้งแรก โดยรับตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ นับเป็นการทำงานด้านนี้เพียงครั้งเดียว และในช่วงเวลาที่สั้นมาก เพราะอาจารย์นิติเห็นว่า แม้งานด้านนี้ "มักให้ "อดิเรกลาม" และความมีหน้ามีตาแก่อาจารย์" แต่ "อาจารย์ต้องเป็นนักอ่านอย่างกว้างขวาง เราไม่มีเวลาสำหรับ การทำงานธุรการ เพราะแม้แต่ได้ทุ่มเวลาอย่างเต็มที่แล้ว ก็ยังไม่สามารถติดตามวิชาของเราได้ทันด้วยซ้ำ" หลังจากลาออกจากตำแหน่งในปี 2520 แล้วอาจารย์นิติได้อุทิศตนแก่การทำงานวิชาการอย่างเต็มที่ จนมีผลงานวิจัยที่เป็นการเปิดโลกใหม่แก่วงการประวัติศาสตร์ และสังคมศาสตร์หลายเรื่อง และการคิดใคร่ครวญถึงปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาชีวิตของปัจเจกชนก็มาถึงจุดตกตะกอนทางความคิด อาจารย์นิติได้ขยายบทบาทมาสู่การเป็นนักเขียนและนักวิจารณ์ที่ให้คำอธิบายอันลุ่มลึกต่อปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวจนเป็นที่ประจักษ์กันทั่วไปในปัจจุบัน

เบื้องหลังผลงานที่มากมายทั้งปริมาณและเปี่ยมด้วยคุณภาพของอาจารย์นิติคือ วิถีชีวิตที่เรียบง่าย เอื้อต่อการบ่มเพาะความงอกงามทางจิตใจและปัญญา เพื่อให้เข้าใจผลงานของอาจารย์ และคุณูปการที่อาจารย์นิติมีต่อวงวิชาการและต่อสังคมได้ลึกซึ้ง ก็ต้องทำความเข้าใจพื้นฐานจิตใจ และแนวคิดของอาจารย์นิติก่อนเป็นเบื้องต้น

ถ้าจะกล่าวถึงจิตใจและแนวคิดของอาจารย์นิติ สิ่งหนึ่งที่มีอาจจะละเอียดได้ก็คือ การที่อาจารย์นิติเป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงคนหนึ่ง เป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ในขณะเดียวกันก็ยังเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมของพุทธศาสนาด้วย เข้าใจว่าอาจารย์นิติคงได้ครุ่นคิด และไตร่ตรองข้อธรรมะต่าง ๆ เพื่อบรรลุความเข้าใจในมนุษย์ ความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติของสรรพสิ่งตามแนวทางของพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย และคงได้อาศัยความเข้าใจในหลักธรรมของพุทธศาสนาเพื่อติดตามความเป็นไปของจิต และพยายามเข้าใจประสบการณ์ทางจิตเมื่อเกิดอารมณ์หรือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ขึ้น อันจะนำไปสู่การรู้จักตัวเอง กระจำงแข็งขึ้นกว่าเดิม ดูเหมือนอาจารย์นิติจะยอมรับว่ายังไม่สามารถผสานความรู้ความเข้าใจในธรรมะของพุทธศาสนากับวิถีชีวิตเรียบง่ายของอาจารย์ และยังมีผลมาถึงการทำงาน

สร้างสรรค์ของอาจารย์ด้วย ธรรมชาติหนึ่งซึ่งเป็นรากฐานทางจิตใจของอาจารย์นี่ก็คือ ความเมตตากรุณา แม้ว่าในสายตาของคนหัวเก่าจำนวนหนึ่งจะมองว่าอาจารย์เป็นคนก้าวร้าว เนื่องจากอาจารย์ต่อต้านระเบียบและประเพณีบางอย่างที่อาจารย์ไม่เห็นด้วย แต่ลึกลงไปแล้วอาจารย์นี่มีความสัมพันธ์ กับทุกชีวิตโดยไม่เบียดเบียน ไม่ว่าชีวิตนั้นจะเป็นเพียงมดหรือยุงตัวเล็กๆ หรือเป็นเพียงต้นไม้ใบหญ้าในป่าเขา ความเมตตากรุณานี้คงเป็นที่มาประการหนึ่งของการทำงานเพื่อส่วนรวมทั้งในฐานะครู นักวิชาการ และนักเขียน

ด้วยเหตุที่ตระหนักต่อคุณค่าที่พุทธศาสนามีต่อชีวิตและสังคม อาจารย์นี่จึงแปลหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่เขียนได้ถูกใจอาจารย์ และอาจารย์เห็นว่ามิใช่ประโยชน์ในแง่ที่ให้ความเข้าใจและให้เครื่องมือสำหรับผู้อ่านเพื่อการค้นคว้าด้วยตนเอง และพิมพ์เผยแพร่ในงานศพแม่ของอาจารย์ นั่นคือ พุทธศาสนา : สาร และพัฒนาการ ของเอเดเวิร์ด คอนซ์ (2514) เมื่ออาจารย์นี่เขียนถึงปัญหาที่ปัญญาชนไทยยอมตกอยู่ใต้อำนาจของระบบราชการซึ่งอาจารย์เรียกว่า "ยักษ์" อาจารย์ก็บอกว่า "ข้าพเจ้ามองไม่เห็นทางแก้อื่นใดได้ นอกจากจะต้องหาทางควบคุมยักษ์ตนนี้ให้ได้... อาวุธที่จะใช้ได้ดี คือ อาวุธที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ปราบยักษ์มาแล้ว นั่นก็คือ ศิล สมาธิ ปัญญา และเนื่องจากข้าพเจ้าเห็นความสำคัญของปัญญาชนเป็นอย่างยิ่งว่าต้องรับผิดชอบต่อสังคมอย่างกว้างขวางและอย่างลึกซึ้ง จุดที่เราควรจะเริ่มกันคือ การผลิตปัญญาชนที่มี ศิล สมาธิ ปัญญา มหาวิทยาลัยจะต้องมี "ศิลป" ...มีสติตั้งมั่นไม่หวั่นไหวต่ออคติทั้งปวง" และ "ถ้าปัญญาชนไทยไม่สนใจ (หรือสนใจแต่ปาก) กับการปฏิบัติตนตามธรรมะให้เป็นนิสัยได้พอสมควร ก็จะหมดพลังในการต่อสู้กับพระยามารอย่างปัญญาชนไทยบางคนได้ พ่ายแพ้ไปแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าปัญญาชนไทยต้องเผชิญกับการท้าทายที่สำคัญที่สุดในชีวิตของตน ถ้าบารมีและการเจริญขันติภาวนา (อดทนต่อกิเลสอาสวะของตนเอง) ของตนไม่เพียงพอ ก็คงต้องยอมอยู่ใต้อำนาจของยักษ์ใหญ่ตนนี้... และตราบไต่ที่ปัญญาชนขาดพลังจากธรรมะคำจูนชีวิต ข้าพเจ้าก็เชื่อว่ายักษ์จะต้องมีอำนาจเหนือปัญญาชนอยู่ตราบนั่น" กระบวนการสร้างปัญญาชนรุ่นใหม่ในทศวรรษของอาจารย์นี่จึงต้องมีพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทั้งหมดด้วย

ในขณะที่เป็นพุทธศาสนิกชนซึ่งทำให้เชื่อว่าความคิด จิตใจ และวิถีชีวิตต้องไปด้วยกันอย่างกลมกลืน อาจารย์นี่ก็มีความเป็น "ฝรั่ง" ในบางแง่ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากได้รับการศึกษาอบรมในโรงเรียนอัสสัมชัญ ศรีราชา แต่ปัจจัยที่ดูจะมีความสำคัญกว่าคือ การได้อ่านหนังสือจำนวนมากที่ฝรั่งเขียน โดยเฉพาะหนังสือประวัติศาสตร์ ปรัชญา จิตวิทยา และสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ นอกจากนี้อาจารย์นี่ยังฟังดนตรีฝรั่งทั้งดนตรีคลาสสิก และดนตรีสมัยใหม่ มีผลให้อาจารย์คิดและรู้สึกแบบฝรั่งอยู่ไม่น้อย แต่ "การเป็นฝรั่ง" และการเป็นพุทธศาสนิกชนแบบปัญญาชนไทยของอาจารย์นี่นอกจากจะไม่ขัดแย้งกันแล้ว ยังช่วยเสริมความคิด

หลักที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของอาจารย์นิธิร่วมกัน นั่นคือ ความคิดปัจเจกชนนิยมอันเป็นความคิดพื้นฐานที่มีผลต่อการทำงานของอาจารย์ตลอดมา ความคิดปัจเจกชนนิยม และการบูชาเสรีภาพนั้นมีพลังอย่างสูงในวัฒนธรรม ตะวันตกสมัยใหม่ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทแบบปัญญาชนก็เป็นศาสนาของปัจเจกชนโดยแท้ ทั้งในแง่ที่เน้นการบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ของปัจเจกชนเพื่อบรรลุโมกษธรรมเฉพาะตัว และการหลุดพ้น ก็อาจตีความได้ว่าเป็นการบรรลุเสรีภาพอย่างแท้จริง ปัจเจกชนนิยมและเสรีภาพนิยมจึงฝังลึกอยู่ในจิตวิญญาณของอาจารย์นิธิ

การมีชีวิตแบบปัจเจกชน และจิตสำนึกแบบปัจเจกชนนิยม และเสรีนิยมของอาจารย์นิธิ อาจเริ่มมากแต่วัยเด็กก็เป็นได้ เนื่องจากเกิดเป็นลูกคนสุดท้องที่อายุน้อยกว่าพี่ ๆ หลายปี ประกอบกับพ่อของอาจารย์ต้องเดินทางไปค้าขายยังหัวเมืองห่างไกลอยู่เสมอ อาจารย์นิธิจึงรักและผูกพันกับแม่มาก อาจารย์เคยเขียนถึงแม่อย่างน่าจับใจว่า "แม่...ไม่แต่เพียงได้ให้ชีวิตแก่ลูก แต่ได้ทำให้ชีวิตนั้นมีค่าควรแก่ชีวิตมนุษย์ ด้วยการศึกษ ด้วยความรัก และด้วยธรรม" การต้องจากแม่ไปอยู่โรงเรียนประจำตั้งแต่ยังเล็กคงเป็นความทุกข์อันใหญ่หลวง และคงยากที่จะปรับตัวให้เข้ากับโรงเรียนได้ ชีวิตนักเรียนประจำนั้นหากประสบปัญหาอะไรก็ต้องคิดและแก้ปัญหาเองตามลำพังอยู่เสมอ เท่ากับช่วยเหลือหลอมจิตสำนึกแบบปัจเจกชนให้เกิดขึ้นได้มาก ที่โรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชานี้ แม้ว่าอาจารย์นิธิจะมีสติปัญญาดีเลิศ แต่กลับมีเพื่อนที่เรียนเก่ง และไม่เก่งแม่แต่วิชาภาษาอังกฤษซึ่งได้รับการเน้นในโรงเรียนฝรั่ง อาจารย์เคยเล่าว่าความรู้ภาษาอังกฤษของอาจารย์เกิดจากการศึกษาด้วยตนเองหลังเรียนจบจากมหาวิทยาลัยแล้ว และวิชาที่อาจารย์ปรารถนาจะศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยมากที่สุดคือ โบราณคดี ซึ่งมีวิชาที่ลูก "พ่อค้า" ทั่วไปในโรงเรียนฝรั่งต้องการจะเรียนกัน สะท้อนให้เห็นลักษณะปัจเจกชนของอาจารย์นิธิในวัยเยาว์อย่างชัดเจน

ในช่วงทศวรรษ 2500 มีการตั้งมหาวิทยาลัยใหม่ ๆ เพื่อรองรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การมีโอกาสดำรงตำแหน่งเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ยิ่งเสริมจิตวิญญาณแบบปัจเจกชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น เพราะมหาวิทยาลัยเน้นเสรีภาพมากกว่าคำสั่ง และการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้การเป็นมหาวิทยาลัยใหม่ทำให้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ปราศจากชนบประเพณีเก่าแก่ที่รื้อยรัดบุคคลให้ยึดติด และปราศจากพรรคพวกในรูปต่าง ๆ เช่น รุ่นพี่ รุ่นน้อง แต่สิ่งที่มีผลต่อการหล่อหลอมจิตสำนึกแบบปัจเจกชนของอาจารย์นิธิมากก็คือ การที่อาจารย์เข้ามาอยู่ที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ในฐานะ "คนแปลกหน้า" ท่ามกลางอาจารย์สมัยนั้นซึ่งให้ความสำคัญต่อการ "วิ่งเต้นที่จะให้มีการปรับอัตราเงินเดือนตนเอง" มีผู้บริหารมหาวิทยาลัยที่ถูกมองอย่างสงสัยว่า "ได้โกงกินค่าก่อสร้างและวัสดุในมหาวิทยาลัยบ้างหรือไม่... ได้บรรจุเอาคนดักดาน ขึ้นประจบมาสอนหนังสือในมหาวิทยาลัยเพื่อแผ่บารมีของเจ้าเท่าไร.... ไปปดมดเหี้ยร่อยเลห์พันเหลื่อมกับเพื่อนอาจารย์และนักศึกษาเพื่อป้องกันผล

ประโยชน์ของเจ้าอยู่เสมอใช้ไหม เจ้าไม่เคยนึกถึง "สัจจะ" "คุณค่า" หรือ "ความงาม" อันเป็นหน้าที่ของเจ้าต้องไผ่หาเลยใช้ไหม" และ "มหาวิทยาลัยเป็นเพียงโรงเรียนฝึกอาชีพ" เท่านั้น ท่านกลางสภาวะแวดล้อมเช่นนี้เอง ที่ทำให้อาจารย์นิธิดำรงชีวิตในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่อย่างปัจเจกชนโดยแท้ และคงรู้สึกผูกพันกับป่าเขาลำเนาไพรที่นี้มากกว่ากับผู้คน ลูกชายทั้งคู่ของอาจารย์จึงมีชื่อจริงว่า "ไพร" กับ "ดอย"

อย่างไรก็ตามการมีจิตสำนึกและวิถีชีวิตแบบปัจเจกชนมิได้หมายความว่า จะขาดความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม ตรงกันข้ามอาจารย์นิธิตกลับเป็นผู้มี "ความรู้สึกร่วมได้ร่วมเสียกับสังคม" (Sense of Involvement) เป็นอย่างสูง และอาจารย์เห็นความสำคัญของความรู้สึกนี้ถึงกับเสนอให้มีการปลูกฝังให้กองงามในหมู่เยาวชนอย่างจริงจัง

ด้วยจิตสำนึกปัจเจกชนนิยมดังกล่าวข้างต้น เมื่อผสานกับเมตตากรุณาประจำใจ ทำให้ผลงานของอาจารย์นิธิตออกมาในลักษณะที่มีความคิดปัจเจกชนนิยมเป็นพื้นฐาน และมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขของเพื่อนมนุษย์เสมอมาดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

ในส่วน of ความรู้ นั้น เนื่องจากอาจารย์นิธิตเป็นผู้อ่านมากและครุ่นคิดอย่างจริงจังในสิ่งที่ได้รับรู้ อาจารย์จึงเป็นผู้รอบรู้ไม่ต่างจากปราชญ์สมัยโบราณซึ่งมิได้แบ่งแยกความรู้ออกเป็นส่วน ๆ หากแต่มีความรู้กว้างขวางทั้งเรื่อง of มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ และเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้นให้สัมพันธ์กันตามความเป็นจริง จึงอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลลัพท์ต่อกันเป็นลูกโซ่ ทำให้มองปรากฏการณ์ทั้งหลายอย่างเป็นกระบวนการ มิใช่เป็นเหตุการณ์ที่เป็นอิสระจากเหตุการณ์อื่น อาจารย์นิธิตจึงสนใจความรู้ของศาสตร์ต่าง ๆ ที่หลากหลายแม้จะได้ชื่อว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ และอาจารย์ก็สนใจประวัติศาสตร์ทุกยุคทุกสมัยรวมทั้งยุคปัจจุบันของเกือบทุกภูมิภาค แม้ว่าอาจารย์จะได้ชื่อว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประวัติศาสตร์ไทย สิ่งหนึ่งที่อาจารย์นิธิตแตกต่างจากนักวิชาการทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ทั่ว ๆ ไปคือ ก่อนที่จะเดินทางไปต่างประเทศเพื่อศึกษาความรู้โดยเฉพาะแนวคิดทฤษฎีและวิธีการของศาสตร์ในโลกตะวันตก อาจารย์มีความรู้เรื่องสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นด้านวรรณคดี พุทธศาสนา ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภาษาโบราณต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมไทยในอดีต เช่น วัฒนธรรมอินเดีย จีน หรือภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร เป็นต้น ความรู้เหล่านี้คงจะได้มาจากสมัยที่ศึกษาอยู่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคงจะเพิ่มพูนขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเอง จึงเป็น "ฐานข้อมูล" ที่ดียิ่งให้อาจารย์นิธิตได้นำมาใช้วิเคราะห์สังคมและวัฒนธรรมไทยในเวลาต่อมา

จากพื้นฐานทางจิตใจ ความคิด และความรู้ดังกล่าวมานี้ ทำให้อาจารย์นิธิตมีคุณลักษณะหลายประการที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตและการสร้างสรรค์ผลงาน คุณลักษณะบางประการ

ที่พื้งนำมา กล่าวในที่นี้ดังนี้

การเป็นคนตรงและเคารพต่อสัจจะ อุปนิสัยข้อนี้คงมีที่มาหลายทางนอกเหนือจาก โดยธรรมชาตินิสัย และที่ได้รับการหล่อหลอมในวัยเด็กแล้ว แนวคิดของบรรดาปราชญ์ที่อาจารย์ เลื่อมไฉนเป็นต้นว่า พระพุทธเจ้า มหาตมะคานธี เบอร์ทรัล รัสเซล และพุทธทาสภิกขุ คงมี อิทธิพล ต่ออาจารย์ไม่น้อย เพราะท่านเหล่านี้ล้วนใช้ชีวิตค้นหาสัจจะ และแสดงสัจจะแก่โลก ตามที่ตนมองเห็น ด้วยจิตสำนึกปัจเจกชนนิยมและเสรีนิยมทำให้อาจารย์นิธิมีความเคารพต่อตนเองและเชื่อมั่นในตนเอง กล้าแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาโดยยึดถือ "สัจจะ" เป็นสำคัญ ดังนั้น สำหรับการทำงานทางประวัติศาสตร์แล้วอาจารย์นิธิประกาศว่า "อุดมคติของนักประวัติศาสตร์คือการอธิบาย อดีตตามที่มันเป็นจริง เพื่อจะบรรลุอุดมคตินี้ให้ได้ หรืออย่างน้อยก็อย่างใกล้เคียงที่สุด นักประวัติศาสตร์จึงต้องพยายามเข้าใจอดีตตามเงื่อนไขของอดีตเอง ไม่ใช่โดยอาศัยมาตรฐาน ค่านิยม หรือความไฝฝั่นของปัจจุบันเป็นบรรทัดฐาน... ความเป็นจริงเกี่ยวกับอดีตที่ใกล้เคียงความจริงที่สุดมีค่ากว่า "บทเรียน" สำหรับการปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมาของปัจจุบัน ในแง่นี้ประวัติศาสตร์จึงมิได้พินอบพิเทาต่อค่านิยมของปัจจุบัน..." คำประกาศนี้สะท้อนบุคลิกภาพของอาจารย์เป็นอย่างดี

การเป็นคนตรงและเคารพสัจจะมีผลให้อาจารย์นิธิเป็นคนเคารพหลักการด้วย แต่เนื่องจากอาจารย์เข้าใจมนุษย์อย่างลึกซึ้งจึงเห็นว่า "มีทั้งความอ่อนแอและความเข้มแข็ง มีทั้งกิเลสตัณหาและความสง่างามของการเสียสละอันรุ่งโรจน์" ครั้งหนึ่งอาจารย์จึงเคยตั้งคำถามว่า "ทำไมเราจึงต้องยึดในหลักการจนละเลยความเป็นมนุษย์ของเราเอง"

การเป็นนักมนุษยนิยมและการเคารพผู้อื่นเป็นคุณลักษณะที่น่าจะเกี่ยวเนื่องกับพื้นฐานความคิดแบบปัจเจกชนนิยมของอาจารย์นิธิ เพราะความคิดปัจเจกชนนิยมย่อมมีรากฐานอยู่บนความศรัทธาเชื่อมั่นและเห็นคุณค่าในมนุษย์เป็นอย่างสูง การโจมตีวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่นเกิดจากความไม่พอใจต่อความคิดและการกระทำที่ผิด มิใช่เกิดจากการเหยียดหยามธรรมชาติของมนุษย์ ความคิดปัจเจกชนนิยมและมนุษยนิยมล้วนส่งผลให้เกิดความเคารพต่อมนุษย์คนอื่น มีความสัมพันธ์กับทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยในฐานะที่ผู้นั้นเป็นมนุษย์คนหนึ่งมากกว่าจะมองว่าเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ มีอำนาจหรือด้อยอำนาจ เป็นคนจนหรือคนรวย

ในขณะที่เป็นนักมนุษยนิยม อาจารย์นิธิยังเป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีสำนึกเรื่องมิติทางเวลาอย่างลึกซึ้ง ทำให้เห็นได้ถ่องแท้ว่ามนุษย์นั้นจะคิด จะรู้สึก หรือจะทำอะไรย่อมขึ้นอยู่กับบริบท หรือสภาพแวดล้อมของเขาเป็นอย่างมาก เมื่อประกอบกับความเป็นพุทธศาสนิกชนที่เห็นว่าชีวิตเป็นทุกข์ จึงส่งผลให้อาจารย์นิธิพยายามที่จะเข้าใจและเห็นอกเห็นใจมนุษย์อย่างลึกซึ้ง ดังนั้นก็ไม่น่าประหลาดใจอันใดที่อุดมคติประการหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ของอาจารย์นิธิคือ "ได้เห็นคนเป็นคน" และอาจารย์ยังมุ่งทำงานเพื่อให้เพื่อนมนุษย์โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสใน

สังคมได้มีชีวิตที่อุดมขึ้นทั้งทางวัตถุและจิตใจ

คุณลักษณะอีกประการหนึ่งของอาจารย์นิติคือ การเป็นคนมองโลกในแง่ดี หมายความว่าอาจารย์เห็นแต่แง่มุมด้านดีของโลกและชีวิต แต่เป็นเพราะอาจารย์เห็นว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงตนเองและเปลี่ยนโลกให้ 'ดี' ขึ้นได้ด้วยความรู้ที่ถูกต้อง ความเห็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากศรัทธาต่อพุทธศาสนาซึ่งสอนให้มนุษย์พัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาให้สูงขึ้นตามลำดับโดยมีความรู้แจ้งเกี่ยวกับตนเองและ 'โลก' เป็นอุดมคติ หรืออาจกล่าวได้ว่าแม้พุทธศาสนาจะเห็นว่าชีวิตเป็นทุกข์ แต่มนุษย์ก็สามารถเปลี่ยนแปลงให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ในขณะที่เดียวกันด้วยเหตุที่อาจารย์นิติเป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีความคิดแบบมนุษยนิยม และเห็นความสำคัญเรื่องมิติทางเวลาทำให้เห็นว่ามนุษย์และสังคมมนุษย์เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งสอดคล้องกับความคิดเรื่องอนิจจังของพุทธศาสนา และความเปลี่ยนแปลงนี้มิได้เกิดจากพลังทางสังคมเพียงอย่างเดียว หรือมิได้เกิดจากการกำหนดของมนุษย์เพียงฝ่ายเดียวเช่นกัน อาจารย์นิติเคยกล่าวไว้ ตั้งแต่ พ.ศ.2509 ว่า "การเปลี่ยนแปลงนั้นนอกจากจะต้องเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแล้ว ข้าพเจ้ายังเชื่อว่าย่อมมีผลมาจากความริเริ่มของคนเรากับด้วย" ตามทรรศนะของอาจารย์แล้วมนุษย์และสังคมมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มนุษย์จึงมีส่วนอยู่ไม่น้อยที่จะกำหนดความเปลี่ยนแปลงของตนเองและสังคม อาจารย์นิติจึงมุ่งสร้างความรู้เพื่อให้มนุษย์รู้จักตนเองและเข้าใจสังคม เพื่อสามารถกำหนดทางเลือกของความเปลี่ยนแปลงให้อื้อประโยชน์สุขแก่ตนเองและส่วนรวมให้มากที่สุด

จิตสำนึกและความคิดดังกล่าวมานี้ แสดงออกในวิถีชีวิต ในการเป็นครู และในงานเขียนของอาจารย์นิธินานมาแล้ว และยังคงมีบทบาทสืบต่อมาตราบจนปัจจุบันโดยไม่มีจุดหักเหที่ชัดเจน จะมีก็แต่การเปลี่ยนแปลงในทางที่องอาจขึ้น มีพลังมากขึ้น และมีการขยายเป้าหมายของงานให้มีผลกระทบถึงนโยบายสาธารณะของรัฐ เพื่อผลักดันให้มีการเปลี่ยนนโยบายสาธารณะให้เกิดผลดีแก่คนส่วนใหญ่มากขึ้นโดยเฉพาะในหมู่ผู้เสียเปรียบในสังคม

ในระยะเวลาเกือบ 30 ปีของการเป็นครู อาจารย์นิติอาจจะไม่ประสบความสำเร็จมากนักในการ "สอน" อาจเนื่องมาจากจุดมุ่งหมายและวิธีการสอนของอาจารย์นิติแตกต่างจากอาจารย์ส่วนใหญ่ในมหาวิทยาลัย จุดมุ่งหมายในการสอนของอาจารย์อยู่ที่ "ให้ความสามารถแก่ผู้เรียนให้ได้ครอบครองความสามารถที่จะแสวงหาความรู้เอง... ตลอดจนถึงสร้างสรความรู้ในสาขาวิชานั้นขึ้นได้เองเป็นพิเศษกว่าที่มวลมนุษย์ได้เคยรู้มาแล้วในอนาคตอันไกลข้างหน้า" โดยอาจารย์นิติเห็นว่าหน้าที่ของอาจารย์นั้น "ทำให้การบ้านคนที่เหมือนเราขึ้นมาใหม่อีกหลายคนไม่ หากแต่เราต้องพัฒนาความสามารถของแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกันจนถึงขีดสูงสุดที่เขาพึงไปได้... เพื่อเขาจะได้สามารถสร้าง 'สัจจะ' ใหม่ตามที่เรามองเห็นอย่างสุขุม อย่างรอบคอบ และอย่างรอบรู้ได้" อาจารย์นิติจึงมิได้สอนแบบให้ความสำคัญต่อเนื้อหาเท่ากับสอนวิธีคิดอย่าง

นักประวัติศาสตร์และอาจารย์ต้องการลูกศิษย์ที่มี “ความดีอันทางปัญญา” ไม่ใช่ลูกศิษย์ที่
ว่านอนสอนง่าย และลูกศิษย์ก็ไม่จำเป็นต้องยอมรับกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมหรือระบบค่านิยม
ของอาจารย์ “เพราะหน้าที่ของเราในวัยและสิ่งแวดล้อมนี้ก็คือ การแสวงหา เราต้องแสวงหาทั้ง
สิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นสัจจะ และแสวงหาวิถีชีวิตที่เราเห็นว่าถูกต้อง” อาจารย์นิธิจึงเป็นครูที่เคารพ
ลูกศิษย์ และมีความสัมพันธ์กับลูกศิษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน น่าเสียดายที่อาจารย์ยัง
ไม่ประสบความสำเร็จมากนักในการสร้าง “นักคิดอิสระ” ดังที่อาจารย์มุ่งหวัง

งานเขียนของอาจารย์นิธิ และจุดมุ่งหมาย

การสร้างสรรคงานเขียนของอาจารย์นิธิตั้งแต่แรกเริ่มถึงปัจจุบันมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน
และไม่เคยเปลี่ยนแปลงอยู่ประการหนึ่งคือ **การคืนการตัดสินใจให้กับปัจเจกชน**
ได้กล่าวมาแล้วว่า อาจารย์มีสำนึกและความคิดปัจเจกชนนิยม และให้ความสำคัญต่อเสรีภาพ
มาก ดังนั้นอาจารย์นิธิจึงให้ความสำคัญอย่างยิ่งแก่การที่ปัจเจกชนจะสามารถเลือกหรือตัดสินใจ
เรื่องใด ๆ ด้วยความรู้ วิจารณ์ญาณ และความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ไม่ใช่โดยความเชื่อหรือ
ถูกครอบงำโดยอุดมการณ์ ค่านิยม ศาสนา หรือบุคคลใด ๆ ผลงานของอาจารย์มุ่งทำหน้าที่
สร้างความรู้เพื่อทำลายมายาคติทั้งหลาย ขณะเดียวกันก็เพิ่มศักยภาพในการคิดและตัดสินใจของ
ปัจเจกชน และในระยะหลังงานเขียนของอาจารย์นิธิยังมุ่งสร้างความรู้ที่จะมีผลผลักดันให้รัฐ
สังคมและบุคคลเปิดโอกาสในการเลือกแก่คนทุกคนโดยเท่าเทียมกันด้วย

การสร้างความรู้เพื่อทำลายมายาคติและเพิ่มศักยภาพในการคิดและตัดสินใจของ
ปัจเจกชนปรากฏทั้งในงานเขียนทางประวัติศาสตร์และงานเขียนอื่น ๆ สำหรับการทำงานเพื่อ
สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ อาจารย์นิธิทำด้วยความเชื่อมั่นต่อ “ประโยชน์” ในแง่หนึ่งของ
ประวัติศาสตร์เป็นอย่างมากดังที่อาจารย์กล่าวไว้เองว่า “ในชีวิตของบุคคล ความรู้เกี่ยวกับอดีต
ตามที่มีมันเป็นจริง ทำให้เรารู้จักตัวของเราเอง การรู้จักตัวของเราเองทำให้เรารู้ว่าจะทำอะไรใน
ปัจจุบัน และอนาคต... ถ้าเรารู้อดีตของเราเองอย่างแจ่มแจ้ง และต้องการเลือกทางออกอย่าง
จริงจัง เราก็ยังต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับอดีตของเราและสังคมของเราอย่างมากในการพิจารณา”
และต้องเป็นอดีตที่เรา “อย่างเที่ยงแท้ไม่บิดเบือน โดยไม่มีอคติใด ๆ เท่านั้น”

งานเขียนของอาจารย์นิธิมักเริ่มต้นด้วยการวิพากษ์งานเขียนอื่น ๆ ทั้งด้านเนื้อหา วิธี
การศึกษาและฐานคติที่ใช้ในการศึกษาซึ่งได้ครอบงำให้คนเชื่อมาเป็นเวลานาน แล้วจึงเสนอฐาน
คติ วิธีการศึกษาและเนื้อหาใหม่ ซึ่งมีพลังในการอธิบายมากกว่า กล่าวโดยรวมคือเมื่ออาจารย์
นิธิจะอธิบายเรื่องใด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สภาพ
แวดล้อมทางธรรมชาติ หรือชีวิตของปัจเจกชน อาจารย์มักจะสร้างความเข้าใจใหม่ที่กลับหัว
กลับหางกับความเชื่อหรือความเข้าใจเดิม การกระทำของอาจารย์นิธิมีพลังมากเพราะนอกจากจะ

กระทำกับเรื่องต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง หลากหลายครอบคลุมแทบทุกมิติของสังคมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนแทบทุกมิติของชีวิตเป็นปัจเจกชน (ดูรายชื่อหนังสือ และบทความข้างท้ายเป็นตัวอย่าง) แล้ว ยังเป็นการกระทำที่มีประสิทธิภาพเพราะเป็นอธิบายให้เกิดความเข้าใจในเงื่อนไขอันสลับซับซ้อนหลายมิติของเรื่องนั้น ๆ ทั้งนี้เป็นผลจากการมองสังคมและชีวิตแบบองค์รวม ทำให้สามารถเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยหลากหลาย ผลก็คือ นอกจากความรู้ใหม่ที่อาจารย์นิธิสร้างขึ้นจะช่วยปลดปล่อยปัจเจกชนที่จะใช้ในการสัมพันธ์กับมนุษย์ สังคม รัฐ และธรรมชาติในวิถีทางที่สร้างสรรค์กว่าด้วย

อนึ่ง การวิพากษ์ข้อสนเทศหรือข้อมูลอย่างพิถีพิถันในงานเขียนประวัติศาสตร์ของอาจารย์นิธิก็มีผลในทางทำลายมายาคติเช่นกัน เพราะทำให้รู้ว่าข้อมูลใดเป็นความจริง ข้อมูลใดจริงบ้างเท็จบ้าง และข้อมูลใดเป็นความเท็จทั้งหมด นอกจากจะวิพากษ์ข้อสนเทศให้เห็นชัดเจนด้วยตัวเองแล้ว อาจารย์นิธิยังพยายามกระตุ้นให้นักเรียนชั้นมัธยมทั่วประเทศเรียนรู้ และใช้วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ด้วยการอธิบาย ขั้นตอนการวิพากษ์ข้อสนเทศโดยละเอียดในหนังสือคู่มือครูที่อาจารย์เขียนขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ต่อนักเรียนเหล่านั้น ในตอนท้ายของคำอธิบายอาจารย์นิธิได้เน้นถึงประโยชน์ของการวิพากษ์ข้อสนเทศที่จะช่วยให้ปัจเจกชนสามารถสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ได้ดีที่สุดความว่า "ไม่ควรมีใครที่นักเรียนจะให้อภิสิทธิ์เชื่อถือคำพูดของเขาทันทีโดยไม่ผ่านวิพากษ์วิธีที่ได้เรียนรู้มาเช่นนี้เป็นอันขาด... ด้วยทัศนคติที่รู้จักวิพากษ์วิจารณ์เช่นนี้ นักเรียนจะมีความฉลาด รู้ทันคน ไม่ตกเป็นเครื่องมือของผู้อื่น แต่ในขณะเดียวกันก็จะเข้าใจมนุษย์ มีความเมตตาและเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์อย่างมีสติ กล่าวโดยสรุปก็คือ สามารถให้ความรักต่อเพื่อนมนุษย์อย่างไม่มกมายด้วยความเห็นใจและเข้าใจในความอ่อนแอของมนุษย์ แต่ก็ศรัทธาในความมองอาจและวีรกรรมของเพื่อนมนุษย์เช่นกัน"

ความรู้ที่อาจารย์นิธิสร้างขึ้นนอกจากจะช่วยพัฒนาศักยภาพของปัจเจกชนแล้ว ยังมีผลต่อการพัฒนาศักยภาพของสังคมด้วย เพราะอาจารย์นิธิเชื่อว่า "สังคมควรรู้ว่าตนผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต เพื่อนบ้านของตนได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต... และในฐานะสมาชิกของสังคมมนุษยชาติ มนุษยชาติได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาในอดีต... ประวัติศาสตร์ทำให้สังคมรู้จักว่าตนคือใคร มีความสามารถเพียงใด และมีข้อจำกัดเพียงใด มีทางเลือกอะไร และทางเลือกแต่ละอย่าง 'น่า' จะให้ผลอย่างไร... เพื่อจะให้วิถีเลือกเช่นนี้มีประสิทธิภาพบ้าง จำเป็นอย่างยิ่งว่าสังคมนั้นต้องรู้ประวัติศาสตร์หรืออดีตที่เที่ยงธรรม มีข้ออดีตที่บิดเบือนหรือทรงคุณค่าผิวเผินเพียงเพื่อส่งเสริมความรักชาติ"

ประวัติศาสตร์ที่อาจารย์นิธิเขียนมิใช่ประวัติศาสตร์ของ 'ชาติ' แต่มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ 'ท้องถิ่น' และถึงแม้ว่าอาจารย์จะสนใจเรื่องของชนชั้นนำมาดั่งปรากฏในงานวิจัยหลายเรื่อง อย่าง **วัฒนธรรมกรรมพิกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ การเมืองไทยสมัย**

พระนารายณ์ การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี "โลกของนางนพมาศ" และ "พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์" เป็นอาทิ แต่ในระยะหลังอาจารย์ นิธิให้ความสนใจและความสำคัญอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ประชาชนรวมทั้งสตรี หรือที่เรียกว่าประวัติศาสตร์ของผู้ต่ำต้อย (Subaltern History)

การขยายจุดมุ่งหมายในการทำงานวิชาการมาสู่คนระดับล่างของอาจารย์นิธิเกิดขึ้นหลังจากที่นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐรวมทั้งการขยายอำนาจรัฐ และระบบทุนนิยมส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านรุนแรงขึ้นจนชาวนาส่วนใหญ่อยู่ในสภาพล้มละลายหรือเป็นหนี้เป็นสิน จนกระทั่งต้องขายที่ดิน ขายแรงงาน หรือขายลูกสาว เข้าใจว่าอาจารย์คงครุ่นคิดถึงปัญหาของคนยากจนมาเป็นเวลานานแล้ว แต่การแสวงหาแนวทางที่จะใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ตราบจนปัจจุบันอาจารย์นิธิยังมิได้ทำวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ประชาชนอย่างจริงจัง แต่ก็ได้เสนอแนวทางการศึกษาไว้หลายที่เป็นต้นว่า "สู่ประวัติศาสตร์ ประชาชน" "คดีเกี่ยวกับรัฐของประชาชนจากวรรณกรรมปาก씨ได้" และ "สถานภาพผู้หญิง : อดีต ปัจจุบัน อนาคต" นอกจากนี้ยังควรกล่าวด้วยว่าแม้อาจารย์นิธิจะทำวิจัยเกี่ยวกับชนชั้นนาเป็นส่วนใหญ่ แต่เนื่องจากอาจารย์มองสังคมแบบองค์รวม ทำให้เห็นวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนากับประชาชน ซึ่งทำให้ภาพประวัติศาสตร์ประชาชนชัดเจนขึ้นด้วย เช่น **ในวัฒนธรรมกรรมพิภพวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** และ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทาง เศรษฐกิจ" เป็นต้น

สำหรับการสร้างความรู้ที่จะมีผลในทางผลักดันรัฐ สังคม และบุคคลให้เปิดโอกาส และให้เสรีภาพในการเลือกแก่ทุกคนโดยเท่าเทียมกัน อาจารย์นิธิกระทำอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้ แต่ก็ทำอย่างเข้มข้นทั้งผ่านการเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ การอภิปราย และการเขียนประวัติศาสตร์ กล่าวโดยสรุปคือ การที่อาจารย์นิธิวิพากษ์การเขียนประวัติศาสตร์ชาติ แล้วเสนอการเขียนประวัติศาสตร์ประชาชนเท่ากับทำให้คนเล็ก ๆ มีที่อยู่ในประวัติศาสตร์ มีโอกาสรู้จักตนเอง อย่างต้องเถียงขึ้น และทำให้สามารถเลือกหรือตัดสินใจด้วยตัวเองได้ดีขึ้นด้วยการวิพากษ์วิจารณ์การขยายอำนาจรัฐ ระบบราชการ ตลอดจนนโยบายสาธารณะต่าง ๆ ของรัฐบาลที่มีผลกระทบทั้งต่อสังคมและปัจเจกชน ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้เปลี่ยนแนวของการพัฒนาไปสู่การคืนอำนาจในการควบคุมทรัพยากรให้แก่ท้องถิ่น ให้เสรีภาพและเปิดโอกาสให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นเลือกแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมของตนเอง ทั้งหมดนี้ปรากฏอยู่ในบทความหนังสือพิมพ์จำนวนมาก และในการอภิปรายในวาระต่าง ๆ การวิจารณ์โครงสร้างและระบบเศรษฐกิจการเมือง ตลอดจนจิตสำนึกและวิถีชีวิตของคนซึ่งส่งผลให้เกิดการทำลายสมดุลของธรรมชาติ และระบบนิเวศน์วิทยา แล้วเสนอทางแก้ปัญหาซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนดังปรากฏในนิตยสารฉบับหนึ่ง ก็นับเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างและเผยแพร่ความรู้เพื่อ

ผลักดันให้คนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตนเองเสียใหม่เพื่ออนาคตที่ดีขึ้นของโลกและมนุษยชาติ นอกจากนี้อาจารย์นิตยังส่งเสริมสนับสนุนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การร่วมอภิปราย สัมมนา ตลอดจนออกไปยังหมู่บ้านเพื่อประเมินผลการทำงานของนักพัฒนาเอกชน เป็นการร่วมงานกับนักพัฒนาเอกชนทั้งหลายในการสร้างโอกาสและทางเลือกใหม่ ๆ แก่ชาวบ้าน ตลอดจนฟื้นฟูศักยภาพของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านด้วย ทั้งนี้ อาจารย์นิตทำด้วยความศรัทธาต่อการทำงานของนักพัฒนาเอกชน ซึ่งทำงานพัฒนาในแนวทางที่เน้นให้ชาวบ้านพึ่งตัวเองเป็นสำคัญ

คุณูปการของอาจารย์นิตต่อวงวิชาการและต่อสังคมจึงอาจสรุปอย่างสั้น ๆ ได้ว่า ในยุคที่ระบบอุตสาหกรรมและลัทธิบริโภคนิยมลดทอนความเป็นมนุษย์ และทำให้มนุษย์เป็นเพียงทาสของวัตถุนั้น อาจารย์นิตเป็น “ขุนทรัพย์แห่งความรู้” ซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในการฟื้นฟูและเสริมสร้างปัญญาญาณ (Wisdom) ของคนทั้งปวงในสังคมไทย ด้วยเหตุนี้ศาสตราจารย์ ดร.นิต เอียวศรีวงศ์ จึงได้รับเชิญจากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เป็นผู้แสดงปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ประจำปี 2536

วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย

นิธิ เอียวศรีวงศ์

วีรบุรุษคืออุดมคติ

ในทุกสังคม มีบุคคล(ทั้งที่มีจริงและไม่มีจริงในประวัติศาสตร์) บางคนได้รับการยกย่องอย่างสูง เนื่องจากการกระทำของเขา การกระทำเหล่านั้นถือกันว่ามีคุณประโยชน์แก่คนในวงกว้าง เป็นการกระทำที่ทำได้ยาก จึงไม่ได้เกิดขึ้นเป็นปกติเสมอ ๆ นอกจากนี้ยังถือกันว่าการกระทำดังกล่าวนั้นไม่ใช่แต่มีคุณประโยชน์ในสมัยที่บุคคลผู้นั้นได้กระทำเท่านั้น หากยังมีคุณค่าในทุกกาลสมัยโดยเฉพาะในสมัยที่ยังยกย่องบุคคลผู้นั้นอยู่

บุคคลประเภทดังกล่าวนี้อาจเรียกกว้างๆได้ว่า“วีรบุรุษ” ซึ่งมีปรากฏในสำนึกของทุกสังคม แม้ว่าแต่ละสังคมอาจนิยามวีรบุรุษต่างกันก็ตาม

เนื่องจากวีรบุรุษเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่อง และการกระทำของเขาถูกถือว่ามีคุณประโยชน์ จึงจำเป็นจะต้องตีความการกระทำของเขาเพื่อให้สามารถยกย่องได้ตลอดไป ตราบใดที่สังคมยังยกย่องวีรบุรุษ ตราบนั้นสังคมก็ต้องให้ความหมายใหม่แก่การกระทำของวีรบุรุษนั้น ๆ ให้น่ายกย่องสมตามสมัย การให้ความหมายใหม่แก่การกระทำของวีรบุรุษนั้นทำได้หลายอย่าง นับตั้งแต่การแต่งเรื่องวีรกรรมใหม่แล้วกให้เป็นการกระทำของวีรบุรุษนั้นไป ตกแต่งรายละเอียดของการกระทำที่เล่ากันมาให้เกิดความหมายใหม่ หรือเปลี่ยนบริบทของการกระทำที่เล่ากันมาให้กลายเป็นบริบทของปัจจุบัน เพื่อทำให้การกระทำนั้นมีจุดมุ่งหมายที่สอดคล้องกับปัจจุบัน

เป็นต้นว่าสงครามในอดีตสมัยซึ่งสร้างวีรบุรุษขึ้นจำนวนมากนั้น มักกระทำกันเพื่อจุดมุ่งหมายที่อาจจะไร้ความหมายในปัจจุบันไปแล้ว กษัตริย์ในยุโรปอาจทำสงครามเพื่อแย่งชิงมรดกแว่นแคว้นกัน แต่หากกษัตริย์องค์นั้นจะยังดำรงความเป็นวีรบุรุษแก่ผู้คนในยุคสมัยที่รัฐราชสมบัติได้กลายเป็นรัฐชาติไปแล้ว การทำสงครามของพระองค์ก็ต้องถูกตีความใหม่ให้เป็นการต่อสู้เพื่อ รวบรวมและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ชาติ เช่นเดียวกับการกบฏของไพร่ซึ่งต่อต้านการเก็บภาษีโดยตรงจากรัฐบาลกลาง ก็อาจถูกตีความโดยนักปฏิวัติให้เป็นการต่อต้านของชนชั้นหนึ่งต่ออีกชนชั้นหนึ่งไปได้

กระบวนการตีความวีรบุรุษเป็นสิ่งที่ต้องทำอย่างสืบเนื่องมาตั้งแต่โบราณ เพื่อทำให้วีรบุรุษยืนยงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในระบบการเมือง, เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม วีรบุรุษบางคนซึ่งด้วยปัจจัยหลายอย่างทำให้ไม่ถูกตีความใหม่ ก็จะกลายเป็นวีรบุรุษที่ “ตกเวที”

การยกย่องที่เคยมีมาเสื่อมถอยลง ชื่อของเขาอาจถูกลืมเลือน แม้แต่เรื่องเล่าเกี่ยวกับการกระทำของเขาก็อาจถูกแย่งไปยกให้แก่วีรบุรุษคนอื่นซึ่งสังคมยังยกย่องอยู่ แต่ก็ไม่เคยมีสังคมใดที่ไม่มีวีรบุรุษเหลืออยู่เลย ถึงแม้ว่าวีรบุรุษเก่าที่เคยเล่าขานกันมาแต่อดีตอีกต่อไป ก็ยังต้องสร้างวีรบุรุษใหม่ของตัวขึ้นยกย่องอยู่นั่นเอง ดังที่เห็นได้ในสังคมที่ผ่านการปฏิวัติแบบถอนรากถอนโคนใน คริสตศตวรรษที่ ๒๐ นี้หลายสังคม

ปัญหาจึงมาอยู่ที่ว่าเหตุใดสังคมจึงต้องการวีรบุรุษ?

วีรบุรุษจำลองเอาอุดมคติของคุณธรรมที่สังคมยกย่องมาไว้ในรูปของบุคคล สังคมย่อมต้องการอุดมคติของคุณธรรม (ทั้งที่สามารถบรรลุได้และไม่สามารถบรรลุได้) เป็นส่วนหนึ่งของมาตรฐานทางจริยธรรมของตน การทำให้อุดมคติเหล่านี้อยู่ในรูปของบุคคล ทำให้สามารถย้ายและสืบทอดอุดมคติได้ง่าย เพราะสามารถสร้างพิธีกรรมขึ้นมาแวดล้อม (เช่นการสักการะเจ้าพ่อดำที่นครศรีธรรมราช อันเป็นรูปปั้นพลทหารที่ต่อสู้ญี่ปุ่น ทั้ง ๆ ที่ไม่มีพลทหารนี้จริง หรือการหยุดงานในวันลึงคอล์นของสหรัฐ) และสามารถสื่ออุดมคตินี้ได้ในรูปแบบของ 'เรื่องราว' (narratives) อันเป็นการสื่อความด้วยภาษาที่มีประสิทธิภาพที่สุด นอกจากนั้นวีรบุรุษหรือเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษสร้างประเพณีของหลักการทางนโยบายบางอย่างขึ้น เช่นนโยบาย 'ลู่ลม' ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยก็เป็นประเพณีของหลักการที่สามารถอ้างกลับไปถึงเรื่องราวของวีรบุรุษได้

เนื่องจากอุดมคติของคุณธรรมซึ่งแวดล้อมเรื่องราววีรบุรุษได้รับการยอมรับและยกย่อง จึงเป็นธรรมดาที่ผู้นำมักจะจำลองตนเองให้อยู่ในกรอบของวีรบุรุษหรืออ้างอิงการกระทำของตนกับการกระทำของวีรบุรุษ ผู้นำมีส่วนในการสร้างตำนานของวีรบุรุษใหม่ ๆ เพื่ออาศัยเป็นกรอบอ้างอิงให้แก่การกระทำของตนเสมอ (ดู Hook, ๑๙๖๗:๑๐-๒๓)

เนื่องจากวีรบุรุษเป็นการจำลองอุดมคติของคุณธรรมดังที่กล่าวนี้ วีรบุรุษจึงไม่ใช่คนจริง ตำนานของเขาจึงเป็นเรื่องที่สามารถเสริมต่อหรือแม้แต่สร้างขึ้นใหม่ได้ เพื่อให้เหมาะสมกับที่จะเป็นอุดมคติของคุณธรรมในสังคมที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ

การศึกษาวีรบุรุษในวัฒนธรรมต่างๆจึงเป็นการศึกษาอุดมคติของคุณธรรมที่วัฒนธรรมนั้นยึดถือ ในขณะเดียวกันเนื่องจากผู้นำมักแสดงภาพตนเองให้สอดคล้องกับอุดมคตินั้น ๆ หรืออ้างอิงการกระทำของตนให้อยู่ในกรอบของอุดมคตินั้น ๆ วีรบุรุษและผู้นำจึงมีความสัมพันธ์กัน ส่วนหนึ่งของการศึกษาวีรบุรุษจึงเป็นการศึกษาเวทีทางอุดมคติที่ผู้นำประเภทต่างๆของวัฒนธรรมนั้นจะขึ้นแสดงด้วย การกระทำของผู้นำในบางกรณีซึ่งอาจไม่เป็นไปตามมาตรฐานทางจริยธรรมที่คาดหวังกันในขณะนั้น แต่กลับได้รับการยกย่องจากผู้คน อาจอธิบายได้หากมองการกระทำนั้นจากพฤติกรรมของวีรบุรุษ ทั้งนี้แม้ในความเป็นจริงวีรบุรุษไม่ใช่คนจริงเป็นแต่เพียงอุดมคติ แต่อุดมคติดังกล่าวนี้แสดงออกโดยผ่าน 'เรื่องราว' ของเอกบุคลลคนหนึ่ง วีรบุรุษจึง

เป็นอุดมคติที่มีเลือดเนื้อและบุคลิกภาพซึ่งคนอื่นอาจจำลองตัวเองให้เห็นว่าเป็นไปตามนั้นได้

กล่าวโดยโวหาร มีบทสนทนาอันไม่รู้สิ้นสุดระหว่างคนกับวีรบุรุษอยู่ตลอดเวลา

บทความนี้จะไม่เสนอบทสนทนาของคนไทยปัจจุบันกับวีรบุรุษของเขาโดยตรง แต่จะเสนอเพียงอุดมคติของคุณธรรมบางอย่างที่คนไทยเคยยึดถือและยึดถืออยู่ ซึ่งแสดงออกด้วยวีรบุรุษต่าง ๆ ของไทย ในขณะเดียวกันก็จะเสนอวิวัฒนาการและความหลากหลายในแนวคิดเกี่ยวกับวีรบุรุษของไทยตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหวังใจว่าผู้อ่านจะสามารถใช้จินตนาการของตนเพื่อฟังบทสนทนายวาทะระหว่างคนไทยปัจจุบันกับวีรบุรุษของเขาได้เอง

วีรบุรุษไทยต่างสมัยและต่างกลุ่ม

ใน พ.ศ. ๒๕๒๕ ค.ร.ม. ได้ลงมติถวายพระราชสมัญญานาม "มหาราช" แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ อันที่จริงใน พ.ศ. ๒๕๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มิได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอะไรเพิ่มจากที่ได้ทรงบำเพ็ญไปแล้ว ฉะนั้นสถานะที่สมควรดำรงพระเกียรติยศเป็นมหาราชหากจะมีก็ควรมีมาก่อนแล้ว การถวายพระราชสมัญญานามโดย ค.ร.ม. จึงเป็นการสร้างวีรบุรุษขึ้นโดยแท้

ในปัจจุบันเราเคยชินที่จะเห็นรัฐเป็นผู้สร้างวีรบุรุษขึ้น แต่รัฐไม่ค่อยได้เข้ามาพ้องพานกับชีวิตคนมากนักจนกระทั่งได้เกิดรัฐรวมศูนย์ขึ้นในประวัติศาสตร์ยุคใหม่แล้ว คนกลุ่มต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องสร้างวีรบุรุษขึ้นเป็นรูปจำลองอุดมคติของตนเอง วีรบุรุษในอดีตจึงมีความหลากหลายตามแต่ยุคสมัยและตามแต่จารีตของคนกลุ่มต่าง ๆ

ในกรณีของไทย ก่อนหน้าที่จะเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิและรัฐชาติในเวลาต่อมาอันมีลักษณะเป็นรัฐรวมศูนย์หรือรัฐเบ็ดเสร็จ มีจารีตในการสร้างวีรบุรุษอยู่อย่างน้อย อย่างคือวีรบุรุษทางวัฒนธรรม, วีรบุรุษของประชาชน, วีรบุรุษของราชสำนัก และวีรบุรุษของพุทธศาสนา จารีตทั้งสี่อย่างนี้มีความสัมพันธ์กันเพราะส่งอิทธิพลแก่กันตลอดมา

วีรบุรุษทางวัฒนธรรม

วลีนี้ใช้กันในทางมานุษยวิทยา หมายถึงบุคคล (ที่มีจริงหรือไม่ก็ได้) ซึ่งได้สร้างแบบแผนพฤติกรรมหรือนำเอาเครื่องมือที่มีคุณประโยชน์มาถึงสมัยหลัง เข้ามาสู่วัฒนธรรมนั้น ๆ แบบแผนหรือเครื่องมือที่เห็นว่ามีคุณประโยชน์อาจถูกยกให้เป็นการสร้างหรือนำเข้ามาโดยบุคคลคนใดคนหนึ่งก็ได้ บุคคลผู้นั้นก็จะกลายเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม ซึ่งได้รับการยกย่องนับถือสืบต่อมา

ในหลายวัฒนธรรม วีรบุรุษทางวัฒนธรรมคือผู้สร้างหรือนำมาใช้ซึ่งตัวหนังสือ,

กฎหมาย, เมือง, การทำมาหากิน, การแต่งกาย, มารยาท ฯลฯ แบบแผนทางวัฒนธรรมและเครื่องมือเหล่านี้มีอายุยืนนานมาก ฉะนั้นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมจึงมักเป็นคนในสมัยดึกดำบรรพ์ รวมทั้งวีรบุรุษทางวัฒนธรรมก็เป็นที่ยกย่องกันในสังคมในอดีตกาลนานไกล

ในกรณีของไทย วีรบุรุษทางวัฒนธรรมตกทอดมาถึงสมัยหลังในรูปของตำนานและนิทานพื้นบ้านเกือบทั้งหมด คนเหล่านี้เป็นผู้สร้างหรือนำเอาแบบแผนทางวัฒนธรรมบางอย่างเข้ามาสู่สังคม ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวที่เล่าเกี่ยวกับวีรบุรุษทางวัฒนธรรมบางคน

ขุนบรม เป็นผู้ที่แทนมอหมายให้มาปกครองเมืองลุ่มหรือเมืองของพวกไทยบนพื้นโลกเมื่อขุนบรมลงจากฟ้ามาสู่โลกนั้นได้นำเอาบริวารมาด้วย บริวารเหล่านี้ต่างถือเครื่องมือทำเกษตรกรรมติดตามลงมาจากฟ้าได้แก่เสียม, พร้า, มีด, ขวาน, แอก, ไถ, "แปด" (?), หูกทอ ฝ้าย ฯลฯ เป็นต้น (**พงศาวดารล้านช้าง**, ๒๕๐๖:๓๔๔) ในแง่นี้ขุนบรมจึงเป็นวีรบุรุษที่จดจำกันในฐานะผู้เริ่มอารยธรรมการเกษตร ในขณะเดียวกันขุนบรมก็เป็นบุคคลแรกที่ประสบความสำเร็จในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขรุ่งเรือง การปกครองของขุนบรมจึงเป็นการสร้างระบอบปกครองที่ไทยถือว่าดี อันประกอบด้วยการทำพิธีกรรมที่เหมาะสม การยอมรับอำนาจปกครองตนเองของท้องถิ่นหรือหัวหน้ากลุ่มประชาชน การขยายอำนาจด้วยการให้ลูกๆ ออกไปตั้งเมืองเอง ฯลฯ (ดู **เรื่องเดียวกัน** : ๓๔๔-๓๔๕)

ในช่วงที่ขุนบรมปกครองบ้านเมืองนั้น เกิดเครื่องเภาอากาศออกขึ้นมามากบังแสงอาทิตย์ ไม่มีใครสามารถตัดฟันเครื่องเภาอากาศนั้นได้ จน "เฒ่าเยอ เฒ่ายา" รับอาสาไปฟันเครื่องเภานั้น และสิ้นชีวิตลงหลังจากทำงานเสร็จ ช่วยให้มีมนุษย์สามารถอยู่รอดมาได้ จากนั้นมาก็เป็นธรรมเนียมที่ผู้คนจะกินอาหารก็ต้องเอ่ยปากเรียกให้สองเฒ่านี้ได้เสพยาอาหารก่อน (**เรื่องเดียวกัน** : ๓๔๖) นับว่าน่าสนใจที่**พงศาวดารล้านช้าง**เก็บเรื่องราวของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมสองคนนี้ซึ่งคงจะลืมนึกกันหมดแล้วในสมัยหลัง อย่างไรก็ตามการเสียสละเพื่อส่วนรวมเป็นอุดมคติที่ในสมัยหลังใช้วีรบุรุษประเภทอื่นเป็นสื่อได้แทนเฒ่าทั้งสองอีกมาก

วีรบุรุษทางวัฒนธรรมอีกกลุ่มหนึ่งมักปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านในรูปของฤาษี บุคคลเหล่านี้มักเคยบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา (อาจจะในสมัยอดีตพระพุทธเจ้าก็ได้) แต่มาเห็นว่าพระวินัยนั้นเป็นของยากที่จะปฏิบัติให้ครบถ้วนบริบูรณ์ได้ จึงลาสิกขาออกมาเป็นดาบส บำเพ็ญเพียรแต่โดยลำพังจนได้อภิญญาสมบัติ จึงมีฤทธิ์มากกว่าคนธรรมดา

ฤาษีเกี่ยวข้องกับการกำเนิดของเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรขนาดใหญ่ อาจจะใช้ฤทธิ์ของตนเนรมิตรเมืองขึ้นมา หรือเป็นเหตุให้เมืองถูกสร้างขึ้น ดังเช่นเมืองหริภุญไชย, ศรีสัชนาลัย, เขลางค์นคร และละโว้ เป็นต้น (ดู **พงศาวดารเหนือ**, ๒๕๐๖ และ **ตำนานมูลศาสนา**, ๒๕๑๘) เมืองและราชอาณาจักรเป็น "แบบแผนทางวัฒนธรรม" ที่สำคัญ เป็นตัวแบ่งแยกระหว่างอารยธรรมและความป่าเถื่อนในทัศนะของตำนานไทย ความสำคัญของวีรบุรุษ

ทางวัฒนธรรมในฐานะผู้ให้กำเนิดเมืองจึงเข้าใจได้ง่าย

นอกจากนี้ฤาษียังมักจะสอนธรรมแก่ผู้ปกครองและประชาชนให้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบอีกด้วย (พงศาวดารเหนือ, ๒๕๐๖:๒) จึงเท่ากับมีบทบาทเป็นผู้'ตั้ง'ศาสนาขึ้นในบ้านเมืองด้วย

ควรกล่าวไว้ที่นี้ก่อนด้วยว่า เรื่องราวการสร้างเมืองของฤาษีที่ปรากฏในตำนานมักถูกนำไปสัมพันธ์กับพุทธทำนายและ/หรือพระธาตุ กล่าวคือเพราะมีพุทธทำนายว่าสถานที่นั้นจะกลายเป็นเมืองใหญ่ หรือเพราะสถานที่นั้นเป็นที่ตั้งแห่งพระบรมธาตุ จึงต้องเกิดเมืองขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ บทบาทของฤาษีในฐานะผู้สร้างเมืองจึงเปลี่ยนไปเป็นผู้ทำให้พุทธทำนายบรรลุผลเท่านั้น อย่างไรก็ตามหากมองวิบุรุษจากแง่มุมของผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา การทำให้พุทธทำนายบรรลุผลก็ตาม การทำให้พระบรมธาตุได้รับการปฏิบัติบูชาก็ตาม ก็ย่อมนับได้ว่าเป็นการกระทำของวิบุรุษทั้งสิ้น อิทธิพลของพุทธศาสนาทำให้บทบาทของฤาษีในฐานะวิบุรุษทางวัฒนธรรมไม่แจ่มชัดนัก

พระร่วง เป็นชื่อวิบุรุษทางวัฒนธรรม ซึ่งอาจตรงหรือไม่ตรงกับกษัตริย์ของราชอาณาจักรสุโขทัยก็ได้ แต่พระร่วงที่เป็นวิบุรุษทางวัฒนธรรมนั้นเป็นโอรสของกษัตริย์กับนางนาค ซึ่งแสดงว่ามีสิทธิ์เป็นเจ้าของแผ่นดินเนื่องจากนาคเป็นราชาของแผ่นดิน

พรานเก็บเอาพระร่วงไปเลี้ยงตั้งแต่เล็ก ฉะนั้นพระร่วงจึงเติบโตมาไม่เหมือนโอรสกษัตริย์ทั่วไป เพราะเติบโตเหมือนชาวบ้าน พระร่วงมีบุญญาธิการมากเพราะต้องคำพุทธทำนาย (พงศาวดารเหนือ, ๒๕๐๖:๙) พระร่วงจึงมีวาจาสิทธิ์และมีปัญญา ทำให้สามารถตั้งวงศ์กษัตริย์เอกราชขึ้นได้ พระนามของพระองค์ใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติได้หลายอย่าง เช่น พันธุ์ไม้บางอย่าง, ปลาบางอย่างและหินบางอย่าง (ดู พงศาวดารเหนือ, ๒๕๐๖)

นับตั้งแต่ปลายอยุธยาเป็นอย่างน้อยที่เชื่อกันว่าพระร่วงได้แต่งรูปตัวหนังสือไทย (จินตตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ, ๒๕๐๔:๑๕๘) จึงยังทำให้พระร่วงมีบทบาทเป็นวิบุรุษทางวัฒนธรรมชัดเจนขึ้นไปอีก

พระเจ้าอู่ทอง เป็นวิบุรุษทางวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงอีกคนหนึ่ง แต่จะเป็นคนเดียวกับพระมหากษัตริย์ที่เรียกพระนามกันว่าพระรามาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยาหรือไม่ก็ไม่ทราบได้ มีนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับพระเจ้าอู่ทองแพร่หลายอยู่ในหลายท้องที่ เกี่ยวข้องกับการอพยพเดินทางหนีแล้งหรือหนีท่าของพระเจ้าอู่ทอง ถือกันว่าพระองค์เป็นผู้ตั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งไม่ได้หมายความว่าแต่เพียงการสร้างเมืองขึ้นเท่านั้น แต่หมายถึงการตั้งแบบแผนธรรมเนียมทางการปกครองที่สำคัญสืบต่อมาในกรุงศรีอยุธยาด้วย กฎหมายเก่าเช่นลักษณะอาญาหลวงและลักษณะอาญาราชฎีที่อ้างกลับไปถึงพระเจ้าแผ่นดินองค์แรกของกรุงศรีอยุธยา (ตามพระราชพงศาวดาร) เข้าใจว่าคือการอ้างกลับไปสู่แหล่งที่มาของนิติประเพณีของราชอาณาจักร ฉะนั้นพระเจ้าอู่ทองซึ่ง

หลักฐานลายลักษณ์อักษรก็คือพระรามาริบดีจึงเป็นต้นกำเนิดของพระราชบัญญัติที่ใช้กันสืบมาในกรุงศรีอยุธยา เปรียบเทียบได้กับพระเจ้ามั่งรายของล้านนา ซึ่งมีกฎหมายกลุ่มหนึ่งถูกเรียกว่า **มั่งรายศาสตร์**

เอกสารของล้านนาแสดงพระเจ้ามั่งรายในบทบาทของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมด้วย กล่าวคือเป็นผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ และสร้างแบบแผนประเพณีทางกฎหมายและอื่นๆ ในราชอาณาจักรนั้นสืบมา พระเจ้ามั่งรายที่เป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมนี้อาจซ้อนอยู่กับพระเจ้ามั่งรายซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับที่พระเจ้าอู่ทองซ้อนอยู่กับพระรามาริบดีของอยุธยา

ในทำนองเดียวกัน **พระเจ้าศรีธรรมโศกราช** ซึ่งเป็นผู้สร้างพระบรมธาตุที่เมืองนครทรวงแผ่พระบรมเดชานุภาพออกไปกว้างขวาง สร้างราชอาณาจักรนครศรีธรรมราชขึ้นจนรุ่งเรือง (**ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช**, ๒๕๐๕: ๔๙-๕๑) ก็นับได้ว่าเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม เพราะองค์พระบรมธาตุนี้เป็นแบบแผนทาง วัฒนธรรม ที่สำคัญยิ่ง

พาน พลิต ชาวฮอลันดาบันทึกความเชื่อของชาวอยุธยาเกี่ยวกับ "ธรรมิกราช" ต้นวงศ์ของกษัตริย์อยุธยาไว้ว่า ธรรมิกราชมีคุณสมบัติสามประการคือสร้างอาณาจักรขึ้น ทรงออกกฎหมายและตั้งศาสนา และทรงยุติธรรม, สุขุม, ใจกว้าง, รอบคอบ, แข็งแกร่ง เพราะยึดเมืองอื่น ๆ มาเป็นเมืองขึ้นได้มาก (วันวลิต, ๒๕๑๓: ๑๒-๑๓) นับว่าตรงกับคุณสมบัติหรือกรณียกิจของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในกรณีของพระเจ้าอู่ทอง, พระเจ้ามั่งรายและพระเจ้าศรีธรรมโศกราชดังที่กล่าวแล้ว

วีรบุรุษทางวัฒนธรรมของไทยที่ได้กล่าวแล้ว ล้วนเป็นวีรบุรุษในจาริตของท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ทั้งสิ้น ขุนบรมนั้นเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมของกลุ่มไทย-ลาวแถบลำน้ำโขงตอนกลางเลยไปจนถึงกลุ่มไทดำในลุ่มน้ำแ่ แต่ไม่ใช่วีรบุรุษที่รู้จักกันทั่วไปในลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรือลุ่มน้ำปิง เช่นเดียวกับพระเจ้าอู่ทองเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในภาคกลางตอนล่างเท่านั้น ไม่เป็นที่รู้จักทั่วไปในแถบอื่น พระร่วงเคยเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมของคนแถบที่เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรสุโขทัยเก่า แต่เนื่องจากคนแถบนั้นถูกกวาดต้อนลงมาอยู่ในภาคกลางเป็นอันมากในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงทำให้ถ่ายทอดจาริตของตนให้แก่คนอยุธยาด้วย และเรื่องพระร่วงจึงไปปรากฏในตอนต้นของพงศาวดารเหนือซึ่งเป็นการรวมเอาตำนานประวัติศาสตร์ของชาวบ้านอยุธยาไว้ด้วยกัน

การที่วีรบุรุษทางวัฒนธรรมของไทยสังกัดอยู่ในจาริตประจำถิ่นนั้นเข้าใจได้ง่าย เนื่องจากไม่มีหน่วยทางสังคมหรือหน่วยทางชาติพันธุ์ หรือหน่วยทางการเมืองที่คนไทยรู้จัก อันรวบรวมประชาชนทั่วประเทศไทยปัจจุบันไว้ภายใต้หน่วยเดียวกันมาก่อนจนถึงการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงเป็นธรรมดาที่วีรบุรุษทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ มีลักษณะจำกัดเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะท้องถิ่นเท่านั้น

คุณสมบัติสำคัญของวีรบุรุษทางวัฒนธรรม คือการสร้างหรือนำเข้าสู่สังคมซึ่งสิ่งที่ถือกันว่าสำคัญและดีงามดังที่กล่าวแล้ว การที่วีรบุรุษได้รับการยกย่องก็เพราะสิ่งที่ยกให้เขาเป็นผู้สร้างยังมีความสำคัญหรือถือว่าดีงามในสมัยนั้น ๆ เรื่องราวของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมชี้ให้เห็นว่าสถาบันและมาตรฐานที่ถือว่าสำคัญมีอยู่อย่างด้วยกันคือ ๑) รัฐและระบอบการปกครอง ๒) พระพุทธศาสนาซึ่งอาจหมายถึงทั้งหลักธรรมคำสอน, คณะสงฆ์ หรือปูชนียวัตถุสถานเช่นพระบรมธาตุ ๓) กฎหมายซึ่งมีความสัมพันธ์กับ "ธรรม" อันศักดิ์สิทธิ์เช่นธรรมะของพระพุทธศาสนา หรือมานาวรรณศาสตร์

ในสังคมไทยปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าวีรบุรุษทางวัฒนธรรมที่เคยมีมาแต่อดีตนั้นไม่ได้รับการยกย่องอีกแล้ว ชื่อของบุคคลเหล่านั้นถูกถือว่าเป็นชื่อของคนที่ไม่จริงหรือถึงมีจริงก็ไม่อาจรู้เรื่องราวที่แท้จริงของเขาได้ หากวีรบุรุษทางวัฒนธรรมคนใดจะยังได้รับการยกย่องอยู่ ก็ด้วยเหตุที่ชื่อของเขาถูกหมายถึงตรงกับชื่อบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์รับรอง เช่นพระร่วงก็หมายถึงตรงกับพระเจ้ารามาธิบดีแห่งราชวงศ์สุโขทัย พระเจ้าอู่ทองก็คือพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าศรีธรรมโศกราชคือกษัตริย์พระองค์หนึ่งในราชวงศ์จักรีรัตนโกสินทร์ ฯลฯ (โดยที่การหมายวีรบุรุษทางวัฒนธรรมให้เป็นบุคคลจริงทางประวัติศาสตร์นี้ อาจมีหลักฐานและเหตุผลทางประวัติศาสตร์รับรองไม่เพียงพอ)

การเปลี่ยนวีรบุรุษทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นบุคคลจริงทางประวัติศาสตร์ คือการเปลี่ยนสถานะของบุคคลเหล่านั้นจากวีรบุรุษทางวัฒนธรรมไปเป็นวีรบุรุษประเภทอื่น เหตุผลหลักที่จะต้องเปลี่ยนก็เนื่องจากสิ่งที่เคยถือว่าเป็นสถาบันอุดมคติซึ่งวีรบุรุษทางวัฒนธรรมได้สร้างขึ้น ไม่ได้ถูกมองโดยคนสมัยนี้ว่าเป็นอุดมคติอีกแล้ว ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของวีรบุรุษ ทางวัฒนธรรมในสมัยปัจจุบัน คือความเปลี่ยนแปลงทางโลกทรรศน์ของคนปัจจุบันนั่นเอง

การให้กำเนิดรัฐหมดความสำคัญลง ในสมัยโบราณรัฐเป็นเครื่องมือหรือสะพานที่ทอดไปถึงสภาวะทางจิตวิญญาณที่สูงขึ้นจนถึงพระนิพพานเป็นที่สุด (ดูนิติ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๓: ๕๒-๖๑) แต่รัฐในสมัยปัจจุบันไม่เป็นสะพานเชื่อมต่อไปสู่อะไรที่สูงกว่าอีกแล้ว ยิ่งกว่านี้รัฐชาติซึ่งเป็นรัฐของปัจจุบันยังอาศัยทฤษฎีว่ารัฐชาติมีกำเนิดเป็นธรรมชาติ กล่าวคือชาติถือกำเนิดขึ้นโดยอัตโนมัติ มีอยู่อย่างนั้นมาแต่โบราณและจะคงอยู่อย่างนั้นตลอดไป จึงขัดแย้งกับการมองว่ารัฐเป็นสถาบันที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ทางกายและจิตของมนุษย์อันเป็น ทฤษฎีการปกครองของไทย สมัยโบราณ

ส่วนพระพุทธศาสนานั้นแม้ว่าสังคมไทยปัจจุบันยังถือว่ามีความสำคัญ แต่ลักษณะการนับถือแตกต่างออกไปจากสมัยโบราณเป็นอันมาก พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำนานเก่าๆ ทั้งหลายเป็นระบบความเชื่อที่มีลัทธิพิธี (cult) จำนวนมากแวดล้อมอยู่ ถือเป็นส่วนที่แยกออก

จากตัว ศาสนาไม่ได้ เช่นลัทธิพิธีที่เกี่ยวกับพระธาตุต่าง ๆ หรือลัทธิพิธีที่เกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาและแสดงพุทธทำนายไว้ ตำนานจะถือเอาพระธาตุหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นแกนกลางของเรื่อง ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกับตำนานพระบรมธาตุ นั้นเป็นเรื่องหนึ่งเรื่องเดียวกันแยกออกจากกันไม่ได้ เช่นเดียวกับตำนานเมืองลำพูนกับตำนานพระธาตุหริภุญไชย พระธาตุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆในทัศนะของชาวพุทธสมัยโบราณจึงเป็นองค์รวมของพระรัตนตรัยพร้อมมูลอยู่ในตัว ชาวพุทธในปัจจุบันคงมองพระธาตุหรือตำนานเกี่ยวกับพระธาตุเป็นเพียงสัญลักษณ์ ของพระพุทธศาสนา แต่คนที่เล่าตำนานไว้เห็นว่าพระธาตุคือตัวพระศาสนาโดยตรง ด้วยเหตุตั้งนั้นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมที่เป็นผู้นำเอา"พระศาสนา"เข้ามาสู่สังคม จึงได้รับการยกย่องในปัจจุบันได้ยาก เพราะ "พระศาสนา" ที่เขานำเข้ามานั้นได้เปลี่ยนเนื้อหาไปเสียแล้ว

อันที่จริงความตกต่ำลงของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นทั่วไปในสังคมอื่นๆ ด้วยเหตุเพราะความเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่ดังที่กล่าวแล้วนี้ วีรบุรุษทางวัฒนธรรมมักเป็นคนในสมัยดึกดำบรรพ์ซึ่งอุดมคติของเขาไม่มีพลังบันดาลใจใครในโลกยุคปัจจุบันได้เสียแล้ว แม้ว่าเรื่องราวของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เกิดในอดีตกาลนานไกล และมักไม่ค่อยได้พบวีรบุรุษทางวัฒนธรรมที่เป็นคนจริงในสมัยหลังอีก แม้แต่ชื่อของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมก็มักถูกลืมเลือนไปในสมัยหลังโดยเฉพาะในโลกยุคใหม่ แต่เนื้อหาของความเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมก็ไม่ได้สูญหายไปไหน หากจะถูกผสมกลมกลืนเข้าไปในคุณลักษณะของวีรบุรุษประเภทอื่น คุณสมบัติสำคัญของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมคือการสร้างหรือ นำเอาแบบแผนที่ดีกว่าสำคัญหรือดีงามมาสู่สังคม ก็ยังได้รับการยกย่อง และเลียนแบบโดยผู้นำซึ่งอาศัยมาตรฐานของวีรบุรุษในการสร้างบุญญาบารมีของตนตลอดมา

เช่นการสร้างเจดีย์สถานที่สำคัญหรือขนาดใหญ่ก็ยังเป็นสิ่งที่มีผู้นำทางการเมืองในสมัยหลังใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความสำเร็จของตน หรือการนำเอา "แบบแผนทางวัฒนธรรม" ชนิดใหม่เข้ามาตั้งมั่นในสังคมก็ก่อให้เกิดความนิยมยกย่องเช่นเดียวกับที่เคยยกย่องวีรบุรุษทางวัฒนธรรมมาก่อน

ความเคารพนับถือต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ส่วนหนึ่งสืบเนื่องกับการนับถือยกย่องวีรบุรุษทางวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน เนื่องจากรัชสมัยของพระองค์เป็นสมัยที่ "แบบแผนทางวัฒนธรรม" ตะวันตกหลังไหลเข้ามาสู่สังคมไทยเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงรับแบบแผนเหล่านั้นมาปรับแล้วนำมาเผยแพร่ในเมืองไทยจนแพร่หลายมากขึ้น เช่นทรงวางระเบียบเครื่องราชอิสริยาภรณ์แบบฝรั่ง(แม้ว่าเริ่มสร้างครั้งแรกในรัชกาลที่ ๔) จนกลายเป็นรากฐานของระบบเกียรติยศสมัยใหม่ของไทยเป็นต้น เพียงข้อนี้ อย่างเดียวก็ทำให้สามารถเปรียบพระองค์กับวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในสมัยโบราณได้แล้ว

ในด้านบุคลิกภาพ วีรบุรุษทางวัฒนธรรมของไทยมักมีกำเนิดที่ประหลาดกว่าคนธรรมดา เช่นพระร่วงเป็นลูกนางนาคดังที่กล่าวแล้ว ขุนบรมมีกำเนิดจากฟ้า พระเจ้าอู่ทองนั้นมีประวัติอีกสำนวนหนึ่งของชาวบ้านเล่าว่าเป็นโอรสเจ้ากรุงจีน ต้องโทษถูกขับไล่ออกจากเมือง (วันวลิต, ๒๕๒๓:๑๗) พระนางจามเทวีในตำนานอีกบางสำนวนกล่าวว่า มีกำเนิดในรอยเท้าสัตว์ฤษีนำไปเลี้ยงและส่งไปศึกษาที่เมืองละโว้ ก่อนจะเสด็จกลับมาครองศรีอยุธยา

ส่วนใหญ่ของวีรบุรุษทางวัฒนธรรมได้รับเลือกสรรจากอำนาจอันยิ่งใหญ่ให้เป็นผู้กระทำการซึ่งได้รับการยกย่องนั้น อำนาจนั้นอาจเป็นอำนาจของผีฟ้าเช่นแกนซึ่งสั่งให้ขุนบรมลงมาสร้างบ้านแปงเมือง หรืออาจเป็นพุทธทนาย หรืออาจเป็นเพราะมีบุญญาธิการมากซึ่งก็คือผลจากกระแสนกรรมนั่นเอง

ด้วยเหตุที่มีกำเนิดและได้รับเลือกสรรดังกล่าวนี้นี้ วีรบุรุษทางวัฒนธรรมจึงเป็นหรือเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์ เพราะในทัศนะของคนไทยโบราณ กษัตริย์เป็นสุดยอดแห่งบุญญาบารมีในทางโลก ฉะนั้นแม้ว่าวีรบุรุษอาจไม่ได้มีกำเนิดในวงศ์กษัตริย์ ในที่สุดก็จะได้เป็นกษัตริย์จนได้ดังพระนางจามเทวีเป็นต้น

วีรบุรุษของประชาชน

ส่วนใหญ่ของหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เหลือตกทอดมา เป็นหลักฐานที่สร้างขึ้นโดยราชสำนักหรือโดยคำสั่งของราชสำนัก ฉะนั้นการสืบค้นแนวคิดของประชาชนเกี่ยวกับวีรบุรุษจึงทำให้แฉกชัดได้ยาก การศึกษาครั้งนี้อาศัยเรื่องเล่าในตำนานและประวัติศาสตร์ที่คิดว่า น่าจะใกล้เคียงกับที่ชาวบ้านทั่วไปเชื่อว่าเป็นเรื่องในอดีตของสังคมตนเอง หลักฐานสำคัญสองชิ้นคือคำให้การชาวกรุงเก่าซึ่งเป็นคำให้การที่เฉลยศึกชาวอยุธยาให้ปากคำไว้กับเจ้าหน้าที่ของพม่า หลังกรุงแตกใน พ.ศ. ๒๓๑๐ และพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ฟานฟลิทจดเอาไว้ เข้าใจว่าฟานฟลิทอาศัยคำบอกเล่าในการจดบันทึกประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ควบคู่กันไปกับหลักฐานประเภทลาย-ลักษณ์อักษร นอกจากนี้ก็มีงานประเภทตำนานซึ่งอาจเขียนขึ้นโดยพระภิกษุ แต่ก็คงเก็บความจากความเชื่อทั่ว ๆ ไปเข้ามาผสมอยู่ด้วย และรายงานของชาวตะวันตกอีกบางราย

บรรดาวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่างๆ ได้รับความนับถือยกย่องจากประชาชน ชื่อของคนเหล่านั้นคงกลายเป็นเทพารักษ์ประจำถิ่นไปไม่น้อย บางชื่อยังติดอยู่กับปูชนียวัตถุสถานที่สำคัญ เช่นพระยาศรีธรรมมาโคกราชนั้นยังปรากฏชื่อในเพลงร้องเรือของภาคใต้สมัยหลังว่าเป็นผู้สร้างพระบรมธาตุเมืองนคร ชื่อของพระร่วงใช้กำกับสถานที่อีกหลายแห่งในเมืองสุโขทัย ฉะนั้นกลุ่มแรกของวีรบุรุษของประชาชนก็คือวีรบุรุษทางวัฒนธรรมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ในจาริตวีรบุรุษของประชาชนนั้น วีรกรรมหรือการกระทำของวีรบุรุษดูจะมีความสำคัญน้อยกว่าบุคลิกภาพของวีรบุรุษนั่นเอง กล่าวคือบุคคลผู้นั้นเป็นคนอย่างไร

จะได้รับการกล่าวถึงมากกว่าบุคคลผู้นั้นได้ทำอะไร การกระทำของวีรบุรุษในทัศนะของจารีตนี้ อาจไม่ได้มุ่งให้เป็นประโยชน์แก่สังคมทั้งหมดก็ได้

วีรบุรุษในทัศนะของประชาชนเป็นคนพิเศษ และความพิเศษนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเพราะ เขาได้ทำอะไรที่ยิ่งใหญ่ แต่เพราะเขาเป็นคนพิเศษที่ไม่เหมือนคนอื่น ดังกรณีของพระร่วงนั้น ทรงเป็นผู้มีบุญบารมีมาแต่กำเนิด เมื่อยังเป็นทารก พรานซึ่งเก็บเอาพระร่วงไปเลี้ยงถูกเกณฑ์ ให้มาซ่อมปราสาทของกษัตริย์สุโขทัย จึงนำเอาทารกพระร่วงติดมาด้วย ให้นั่งบังเงาปราสาทอยู่ ครั้นดวงอาทิตย์คล้อยไป ยอดปราสาทก็เอนไปบังแสงอาทิตย์ไม่ให้ตกต้องพระร่วงได้ เป็นที่ อัครจารย์ เมื่อพระร่วงได้เป็นกษัตริย์แล้ว ทรงลบศักราช ปรากฏว่ากรุงจีนไม่มาช่วย จึงแล่นเรือ ไปถึงพระอนุชาเพียงสององค์ก็บันดาลให้เรือน้อยนั้นวิ่งลัดไปสู่เมืองจีนได้รวดเร็ว จนได้ลูกสาว พระเจ้ากรุงจีนเป็นมเหสีอีกองค์หนึ่ง

ขุนแผน ซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์สำนวนประชาชน ขุนแผนนั้นเป็นคนพิ เศษเพราะมีวิชาอาคมแก่กล้า เป็นเจ้าของดาบวิเศษและม้าวิเศษ จึงสามารถนำทัพไปตีเชียงใหม่ ได้ตั้งพระราชประสงค์ของกษัตริย์อยุธยา (คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๐:๖๓-๖๔) เช่นเดียวกับ พระยาสิทธิราชเดโช และพระยาโกษาธิบดีซึ่งเป็นทหารเอกของพระนารายณ์ ก็มีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ มากมาย จึงสามารถตีเมืองเชียงใหม่มาถวายได้ (คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๐:๑๒๑-๑๒๕)

บุญญาธิการหรือเป็นผู้มีบุญก็เป็นคำอธิบายความเป็นคนพิเศษของวีรบุรุษได้ดี เหมือนกัน ทั้งคำให้การชาวกรุงเก่า และพงศาวดารเหนือต่างกล่าวเหมือนกันว่า คนสำคัญ ๆ ที่นำเอามาเล่าไว้นั้นล้วนเป็น "คนมีบุญ" ทั้งสิ้น เช่นท้าวโคตรบอง หรือมะกะโท เป็นต้น

เพราะวีรบุรุษของประชาชนเน้นบุคลิกภาพ ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลของวีรบุรุษจึง จัดได้ว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ขุนแผนนั้นนอกจากมีคาถาอาคมแก่กล้าแล้ว ยังเป็น ผู้ "มีใจกตัญญูตทเวที่รู้พระเดชพระคุณเจ้าหาตัวเปรียบได้ยาก" (คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๐: ๖๓) สมเด็จพระเอกาทศรถในประวัติศาสตร์สำนวนชาวบ้านไม่ยอมเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว เพราะ "พระเชษฐาของเรายังมีอยู่ที่เมืองหงสาวดี" (เรื่องเดียวกัน: ๘๔) เป็นการปฏิบัติตามระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเคร่งครัด จึงได้รับการยกย่อง สรรเสริญ

พระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นวีรบุรุษของประชาชนเช่น เดียวกับของราชสำนัก ตามที่ปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่า สะท้อนความสำคัญที่เป็นคนพิเศษ และความสัมพันธ์ส่วนบุคคลได้ดี

พระนเรศวรนั้นทรงมีบุญญาธิการมาก เมื่อประทับอยู่ในเมืองหงสาวดีนั้น วันหนึ่ง เสด็จขึ้นเฝ้าพระเจ้ากรุงหงสาวดี เมื่อเข้าไปถึงพระราชมนเทียรก็หวั่นไหวจนพระเจ้ากรุงหงสาวดี ถึงกับออกปากว่าพระนเรศวรนี้มีบุญมาก จึงได้ห้ามปรามมิให้พระมหาอุปราชเสด็จไปตามตัว

พระนเรศวรเมื่อเสด็จหนีจากเมืองหงสาวดีกลับกรุงศรีอยุธยา

พระนเรศวรเมื่อต้องทรงตกเป็นเชลยในกรุงหงสาวดี ถูกพระมหาอุปราชาดูหมิ่นในการเล่นชนไก่ จึงเจ็บพระทัยอย่างยิ่ง ทรงพระราชดำริว่า "ซึ่งเราจะมานั่งน้อยหน้าอยู่ในบ้านเมือง เขา ให้เขาดูหมิ่นอย่างนี้ไม่สมควร จำจะคิดอุบายหนีไปให้จงได้" (เรื่องเดียวกัน:๙๐) จะเห็นได้ว่าการที่จะขจัดอำนาจพม่าออกไปจากเมืองไทยนั้นในสำนวนนี้เกิดขึ้นด้วยความแค้นส่วนตัวของพระองค์ อันเหมาะสมแก่คนมีบุญอย่างพระนเรศวรซึ่งเป็นพระราชโอรสของกษัตริย์ จึงไม่ควรให้ผู้อื่นมาดูหมิ่นได้ การต่อสู้ของพระนเรศวรจึงเป็นการต่อสู้เพื่อรักษาเกียรติยศของพระองค์เอง ไม่เกี่ยวกับอิสราภาพของราชอาณาจักรอยุธยาแต่อย่างใด เช่นเดียวกับที่พระเจ้ากรุงหงสาวดีไม่ทรงเดือดร้อนพระทัยที่พระนเรศวรเป็นกบฏ เพราะทรงทราบอยู่แล้วว่าพระนเรศวรเป็นคนมีบุญ

ฉะนั้นเมื่อทรงทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชแล้ว พระนเรศวรจึงห้ามมิให้ไพร่พลของพระองค์ทำร้ายไพร่พลกรุงหงสาวดี "ให้ประกาศแก่ชาวหงสาวดีว่า... ซึ่งเราทำสงครามคราวนี้ มิได้คิดจะให้ไพร่พลทั้งปวงได้ความลำบาก คิดแต่จะแก้แค้นพระมหาอุปราชซึ่งหมิ่นประมาทเราอย่างเดียวนั้น บัดนี้เราแก้แค้นได้แล้ว..." (เรื่องเดียวกัน:๙๔)

ในทางตรงกันข้ามกับการกระทำที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล วิบุรุษของประชาชนมักจะมีการกระทำที่นอกกริตนอกรอยอยู่ด้วย รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเองนั้น เป็นที่จดจำในประวัติศาสตร์สำนวนชาวบ้านว่าเป็นสมัยของความเหี้ยมโหดทารุณ กล่าวกันว่ามีคนต้องโทษประหารชีวิตถึง ๘๐,๐๐๐ คนในรัชกาล เมื่อเสด็จออกขุนนางก็ทรงถือขลุ่ย และจะยิงไปยังขุนนางที่ทำผิด ทรงทำโทษขุนนางอย่างรุนแรง เช่นโปรดให้เคียนเนื้อแล้วให้ผู้นั้นกินเนื้อของตนเอง (วันวลิต, ๒๕๒๓:๙๘) แม้กระนั้นพระนเรศวรก็เป็นที่จดจำกันในฐานะวิบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ในจารีตของประชาชน

มีคำบรรยายเกี่ยวกับพระร่วงด้วยว่า "และพระยาร่วงขณะนั้นคะนองนัก" ทรงเล่นเบี้ย, เล่นว่าว จนวันหนึ่งชักว่าวไปติดเมืองตองอู เสด็จตามไปเอาว่าวคืนขึ้นเหยียบเหนือเศียรพระเจ้าตองอู ถอดว่าวออกจากยอดปราสาท ช้างยังเป็นชู้ด้วยธิดาพระเจ้าตองอูด้วย (พงศาวดารเหนือ:๑๓) นอกจากนี้พระร่วงยังลอบเป็นชู้ด้วยชายาของเจ้าเมืองพะเยาซึ่งเป็นพระสหาย (พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, ๒๕๑๖:๒๙)

พระเจ้าอู่ทองนั้นเป็นโอรสกษัตริย์จีน ที่ต้องถูกเนรเทศออกจากเมืองก็เนื่องจาก 'ตักหน้าจัด' โปรดเอาเมียของขุนนางไปบำเรอพระองค์ หากขุนนางใดไม่ยอมก็หาเหตุทำร้ายหรือฆ่าเสีย (วันวลิต, ๒๕๒๓:๑๗-๑๙) ส่วนขุนแผนนั้นมีชีวิตที่ผาดโผนอย่างไรก็เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว

พระเจ้ามังรายในหลักฐานอีกสำนวนหนึ่งกล่าวว่า เมื่อวันประสูติฤาษีคนหนึ่งมีญาณ

แก้กล่าได้ทำนายไว้ว่าจะได้ปราบเมืองใต้ สร้างเมืองอีกหลายเมืองจนอายุได้ 'จกตายด้วยความ
คำจกจับแล เหตุว่าท่านจกได้กระทำผิดจกเอาลูกท่านเป็นเมียนั้นแล' (ตำนานสิงหนวัติ
กุมาร, ๒๕๑๖:๑๑๗) เหตุการณ์ตอนนี้ถูกทิ้งไปในพระราชประวัติของพระเจ้ามังราย ส่วน
ต่าง ๆ แต่ก็กล่าวตรงกันในหลายตำนานว่าเสด็จสวรรคตด้วยถูกฟ้าผ่าที่กลางเวียงเชียงใหม่ ซึ่ง
ดูเหมือนจะสะท้อนคำทำนายของฤาษีที่กล่าวไว้เพียงแห่งเดียวในตำนานฉบับนี้

นิทานเรื่องพระยาพาลผู้สร้างพระปฐมเจดีย์ก็ดี หรือนิทานเรื่องกองข้าวน้อยผู้สร้าง
พระธาตุกองข้าวน้อยก็ดี ล้วนสอดคล้องกับจารีตวิรูปบุรุษของประชาชนที่วิรูปบุรุษมักจะทำอะไร
นอกกรอบอยู่ด้วย

ในชาวด่านนาษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการเช่นเคน อังรก มักมีประวัติในวัยเด็กที่ทำ
อะไรผิดศีลธรรมอยู่เสมอ เช่นเคน อังรก เป็นโจร หักหลังช่างทำกริช และเป็นขี้เมียผู้อื่น การ
กระทำที่ผิดศีลธรรมเหล่านี้มักอธิบายกันว่าเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงความเหนียมมนุษย์ของวิรูปบุรุษ
เนื่องจากเคน อังรกเป็นอวตารของพระเจ้า ศีลธรรมคือกฎเกณฑ์ที่พระเจ้าใช้บังคับมนุษย์ จึง
เป็นธรรมดาที่จะไม่บังคับพระเจ้า การละเมิดศีลธรรมโดยไม่รับผลกระทบเป็นเครื่องพิสูจน์ความ
เป็นพระเจ้าของเคน อังรก

กรณีของไทยอาจไม่ถึงกับยกวิรูปบุรุษขึ้นเป็นพระเจ้าผู้ประทานศีลธรรมให้มนุษย์
แต่พฤติกรรมที่ละเมิดความปรกตินี้เป็นเครื่องพิสูจน์ความเหนียมมนุษย์ของวิรูปบุรุษอย่างไม่ต้อง
สงสัย

หนุมานในรามเกียรติ์ของไทยนั้นเป็นพระเอกหรือวิรูปบุรุษยิ่งกว่าพระราม แม้ว่า
พระรามเป็นอวตารของพระเจ้า ก็เพราะหนุมานมีชีวิตที่ผาดโผนและละเมิดกฎเกณฑ์ความ
สัมพันธ์ส่วนบุคคลที่คาดหวังก่อนอยู่เสมอ เช่นเดียวกับพระเอกหรือวิรูปบุรุษในนิยายไทยโดยทั่วไป
ที่มักจะผจญภัยในเรื่องส่วนตัวอย่างหัวทกกันชีวิตเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นขุนแผน, อิเหนา, หรือ
ไกรทอง ฯลฯ

แต่ที่จริงแล้ว ความยกย่องนับถือวิรูปบุรุษในจารีตของประชาชนมักแสดงออกด้วย
การยกวิรูปบุรุษขึ้นเป็นเทพ หรือผีผู้พิทักษ์ ประวัติศาสตร์ล้านนากล่าวว่าพระเอกาทศรถ
ได้ทรงสร้างพระรูปของพระนเรศวรขึ้นไว้บูชาหลังจากสิ้นรัชกาลของพระเชษฐาธิราชแล้ว พระรูป
พระนเรศวรนี้คงมีความศักดิ์สิทธิ์ในสายตาประชาชน เมื่อก่อนที่กรุงจะแตกใน พ.ศ. ๒๓๑๐
นั้น กล่าวกันว่า "เทวรูปพระนเรศวร" นำพระเนตรไหล เปล่งคำพิพากษาเสียงดัง และ
อสถิชาติตกลงหลายครั้ง (คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๐:๓๑๗ และ ๑๗๕)

ที่กลางเวียงเชียงใหม่ ซึ่งเป็นที่สวรรคตของพระเจ้ามังราย ก็มีศาลเทพารักษ์ของ
พระเจ้ามังรายไว้บูชา

ที่จริงแล้ว แนวคิด "วิรูปบุรุษ" ตามที่เข้าใจในปัจจุบันไม่ใช่แนวคิดไทย

(จะกล่าวละเอียดในเรื่องนี้ข้างหน้า) แม้แต่คำว่าวีรบุรุษเองก็เป็นคำที่บัญญัติขึ้นใหม่ให้ตรงกับภาษาอังกฤษ ความนับถือต่อบุคคลที่ยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ของไทยแสดงออกในรูปเจ้าพ่อ (หรือเจ้าแม่) ซึ่งก็คือเทพหรือผีผู้พิทักษ์นั่นเอง

ความนับถือที่ประชาชนมีต่อกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในปัจจุบันเป็นการสืบทอดจารีตการนับถือยกย่องวีรบุรุษของชาวบ้านแบบไทยที่มีมาแต่โบราณ เช่นเดียวกับการนับถือหลวงปู่ทวด ซึ่งมีประวัติที่สอดคล้องกับการเป็นวีรบุรุษในจารีตของประชาชน และได้รับความนับถือในเชิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์สืบมาจนปัจจุบัน

อนุสาวรีย์จำนวนมากที่รัฐชาติสร้างขึ้นเป็นความภาคภูมิใจร่วมกันในอดีตของ 'ชาติ' ถูกปฏิบัติจากประชาชนไทยอย่างที่ได้เคยปฏิบัติต่อวีรบุรุษในอดีตมาแล้ว คือการกราบไหว้บูชาเหมือนเป็นศาลที่สิงสถิตย์ของผีหรือเทพารักษ์ รวมทั้งใช้อนุสาวรีย์บางแห่งเป็นที่สาบานรักของหนุ่มสาวด้วย

น่าสังเกตด้วยว่า อนุสาวรีย์ที่จะแปรสภาพเป็น 'ศาล' มากหรือน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับเรื่องราวของวีรบุรุษผู้นั้นด้วยว่า ชาติไหนมากน้อยเพียงใดหรือไม่ หากวีรบุรุษนั้นๆ มีชีวิตที่ชาติไหนมาก และมีบุคลิกภาพที่เด่นและประหลาด ก็จะตรงกับจารีตวีรบุรุษของประชาชนมาก อนุสาวรีย์นั้นก็จะถูกปฏิบัติเหมือน 'ศาล' มากขึ้นเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามอนุสาวรีย์ของบุคคลที่ชีวิตราบเรียบกว่า ก็จะไม่ได้รับการปฏิบัติเหมือนศาลจากประชาชนมากเท่ากัน เปรียบเทียบพระบรมราชานุสาวรีย์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีนี้ ก็จะเห็นได้ว่ามีประเพณีของประชาชนที่ปฏิบัติต่อพระบรมราชานุสาวรีย์ของแต่ละพระองค์ต่างกันมากเพียงใด บางแห่งเป็นที่นิยมบนบานศาลกล่าว แต่บางแห่งเป็นเพียงรูปปั้นสำหรับการวางพวงมาลาในวันสวรรคตเท่านั้น (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๓)

วีรบุรุษของราชสำนัก

โดยหลักการแล้ว ระบอบราชาธิราชของอยุธยาและรัตนโกสินทร์จะยอมรับวีรบุรุษที่เป็นบุคคลไม่ได้ ทั้งนี้เพราะเมื่อปราศจากกฎเกณฑ์ในการสืบราชสมบัติ การขึ้นครองราชสมบัติย่อมต้องอ้างคุณสมบัติของบุคคลเป็นสำคัญ ฉะนั้นหากวีรบุรุษหมายถึงบุคคลที่พิเศษแล้ว พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ย่อมเป็นวีรบุรุษทั้งสิ้น หากพิจารณาพระราชพงศาวดารที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาแล้ว จะเห็นได้ว่าตลอดสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์จะถูกกล่าวถึงอย่างยกย่องตามแบบแผนธรรมเนียมเสมอเหมือนกันหมด จะมียกเว้นก็แต่ขุนวรรวงศาธิราชซึ่งพระราชพงศาวดารไม่ถือว่าเป็นกษัตริย์ และพระมหินทราธิราชซึ่งเสียพระนครแก่พระเจ้ากรุงหงสาวดีในพ.ศ. ๒๑๑๒ (ดู พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เป็นต้น)

พระราชพงศาวดารปลายอยุธยาซึ่งเขียนขึ้นในอยุธยาเอง กล่าวยกย่องพระมหา-

กษัตริย์ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงอย่างดีทุกพระองค์ นับตั้งแต่ต้นวงศ์คือพระเพทราชาลงมาถึงพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (ดูพระราชพงศาวดารฉบับจักรพรรดิพงศ์ และฉบับนายแก้ว เป็นต้น) เปรียบเทียบกับพระราชพงศาวดารซึ่งเขียนสมัยหลังอยุธยาซึ่งกล่าวตำหนิติเตียนพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ทุกพระองค์แล้ว จะเห็นความแตกต่างได้ดี (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๓) ฉะนั้นเมื่อกล่าวกันโดยหลักการแล้ว ผู้ที่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติทุกพระองค์ย่อมถือได้ว่าเป็นวีรบุรุษในจาริตวีรบุรุษของราชสำนักทั้งสิ้น

วีรบุรุษในฐานะบุคคลนั้นเป็นอันตรายต่อระบอบราชาธิราช โดยเฉพาะวีรบุรุษในจาริตของประชาชน ทั้งนี้เพราะวีรบุรุษมีคุณสมบัติพิเศษเหนือคนธรรมดา กล่าวอีกอย่างหนึ่งวีรบุรุษเช่นนั้นย่อมมี "อาณานิคม" หรือ charisma ซึ่งอาจสืบทอดหรืออ้างว่าสืบทอดแก่บุคคลอื่นได้ เช่นลูกหลานหรือบุคคลใกล้ชิด เท่ากับเป็นการคุกคามความมั่นคงของพระมหากษัตริย์โดยตรง เพราะเกิดสถานะและคุณสมบัติพิเศษของบุคคลซึ่งได้มาเองโดยไม่ได้รับพระราชทานมา

นอกจากนี้วีรบุรุษในฐานะบุคคลยังก่อให้เกิดมาตรฐานของคุณสมบัติซึ่งอาจจะตรงหรือไม่ตรงกับคุณสมบัติของบุคคลที่เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติก็ได้ กลายเป็นเครื่องมือสำหรับการประเมินความเหมาะสมของบุคคลที่ดำรงเขตรัตนได้

การมองผู้ปกครองในเชิงวิพากษ์จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีสำนักทางประวัติศาสตร์อีกอย่างหนึ่งแล้ว นั่นก็คือต้องเห็นว่าประวัติศาสตร์เป็นผลมาจากการกระทำของมนุษย์ไม่ชัดเจนนักทั้งในหลักฐานประวัติศาสตร์ของราชสำนักอยุธยาและที่เป็นความเชื่อของประชาชนว่า สำนักทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ได้เกิดในสมัยอยุธยาหรือไม่

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโดยหลักการแล้ว ไม่ควรมีจาริตวีรบุรุษในราชสำนักอยุธยา แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ต้องปกครองประชาชนซึ่งมีจาริตวีรบุรุษของตนเอง จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องยอมรับวีรบุรุษของผู้อยู่ใต้การปกครอง ไม่ว่าจะเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมหรือวีรบุรุษที่ประชาชนยกย่องนับถือ แต่ราชสำนักได้เปลี่ยนให้วีรบุรุษเหล่านั้นกลายเป็นสถาบันไปเป็นส่วนใหญ่

ดังได้กล่าวแล้วว่า พระนเรศวรนั้นได้กลายเป็นเทวรูปในโรงแสงใน (พระราชพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม, ๒๕๐๗:๖๓๘) ซึ่งได้ทำปาฏิหาริย์ต่างๆ ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะแตก การเปลี่ยนบุคคลให้เป็นเทวรูปก็คือการทำให้วีรบุรุษกลายเป็นสถาบันไปนั่นเอง

เช่นเดียวกับพระรามาริบัติซึ่งสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานี ก็กลายเป็นที่มาแห่งนิติประเพณีเพราะยกพระราชบัญญัติลักษณะต่างๆ ให้มีกำเนิดมาจากพระองค์เป็นอันมาก แม้ไม่มีหลักฐานของราชสำนักในสมัยอยุธยาส่วว่าราชสำนักได้ถือว่าพระรามาริบัติคือพระเจ้าอู่ทองโดยตรง แต่การที่ทรงเป็นผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยา กับการที่ประชาชนเชื่อว่าพระเจ้าอู่ทอง

ทรง"สร้าง"กรุงศรีอยุธยา ทำให้เกิดความกำกวมที่อาจถือว่าทั้งสองนามนี้เป็นบุคคลคนเดียวกันได้ในหลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์กล่าวถึงรูปพระเจ้าอยู่ทองในพระราชวังของอยุธยาด้วยซึ่งเป็นฐานความคิดที่จะสร้าง "พระเทพบิดร" ในสมัยรัตนโกสินทร์ ฉะนั้นไม่ว่าพระเจ้าอยู่ทองจะถูกหมายว่าเป็นพระรามาชิปติหรือไม่ แต่พระเจ้าอยู่ทองในฐานะวีรบุรุษของประชาชนก็ได้รับการยอมรับในราชสำนักอยุธยา ในฐานะเทวรูปอีกองค์หนึ่ง

เช่นเดียวกับพระเจ้ามังรายในราชอาณาจักรล้านนา กฎหมายของพระองค์ซึ่งเรียกกันว่า "มังรายศาสตร์" กลายเป็นชื่อของกฎหมายกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแม้จะออกเพิ่มเติมในรัชกาลอื่นสืบมาอย่างไร ก็ยังรักษาชื่อเดิมเอาไว้สืบมา พระเจ้ามังรายซึ่งเป็นวีรบุรุษของประชาชนจึงถูกทำให้เป็นสถาบันที่มาของสิทธิธรรมในการออกกฎหมายไป

การยกย่องพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เสมอเหมือนกันในพระราชพงศาวดารก็เป็นการทำให้วีรบุรุษ กลายเป็นสถาบันในรูปหนึ่งเช่นกัน

ควรกล่าวด้วยว่าแนวโน้มการทำให้วีรบุรุษให้เป็นสถาบันนั้น มีมาในจาริตวีรบุรุษของประชาชนอยู่แล้ว ดังที่กล่าวแล้วว่าวีรบุรุษมักได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพารักษ์เสมอ แต่จาริตของราชสำนักทำให้วีรบุรุษยิ่งหมดความเป็นบุคคลมากขึ้นไปอีก ในฐานะที่มาแห่งสิทธิธรรมของนิติประเพณี พระเจ้ามังรายและพระรามาชิปติจะเป็นบุคคลจริงหรือไม่ก็แทบไม่มีความสำคัญเอาเลย รูปปั้นพระนเรศวรซึ่งกลายเป็นเทพารักษ์ผู้รักษากรุงก็แทบจะไม่ต่างจากพระเสื้อเมืองและพระทรงเมือง ซึ่งไม่มีใครรู้หรือสนใจจะรู้ว่าเป็นบุคคลจริงหรือเป็นนามธรรมของผู้พิทักษ์พระนคร

อย่างไรก็ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของราชสำนักได้เปลี่ยนไปในสมัยรัตนโกสินทร์ระบอบราชาธิราชของไทยได้เปลี่ยนจากการเน้นบุญบารมีของกษัตริย์มาเป็นคุณสมบัติอันเหมาะสมแทน (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๓) ความเหมาะสมนำมาซึ่งการกำหนดภาระหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ให้ชัดเจน สิ่งที่สำคัญเป็นพิเศษในพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ในต้นรัตนโกสินทร์ก็คือการทะนุบำรุงสมณชีพราหมณ์อาณาจักรอย่างหนึ่ง กับการปกป้องพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่ง พระราชกรณียกิจทั้งสองนี้ถูกกล่าวถึงซ้ำแล้วซ้ำอีกในงานที่เขียนขึ้นนับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ทั้งเพื่อพิสูจน์สิทธิธรรมของบุคคลที่เป็นหรือจะเป็นกษัตริย์ และเพื่อสวดียกย่องพระมหากษัตริย์ในอดีต

เพราะเน้นคุณสมบัติอันเหมาะสม และการกำหนดภารกิจของสถาบัน ฉะนั้นการยกย่องวีรบุรุษในฐานะบุคคลจึงกระทำได้โดยไม่ขัดแย้งกับระบอบปกครอง พระราชพงศาวดารที่เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์อาจเป็นงานเขียนชิ้นแรกของไทยที่สร้างวีรบุรุษในแนวคิดที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันขึ้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งพระราชพงศาวดารครั้งกรุงเก่ากล่าวถึงไว้อย่างไม่ละเอียดยัก ได้รับการขยายความและแต่งเสริมเติมต่อให้พิสดารขึ้นเป็นอันมาก

วิศวกรรมของพระองค์ถูกเสนอในพระราชพงศาวดารที่เขียนสมัยนี้ว่ากระทำให้ขึ้นเพื่อปกป้องพระพุทธศาสนาและบำรุงสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ เมื่อก่อนจะทำยุทธหัตถีด้วยพระมหาอุปราชา นั้น ฝุ่นละอองจากทัพพม่าฟุ้งตลบจนมองไม่เห็นข้าศึกได้ถนัด พระราชพงศาวดารบันทึกไว้ว่าสมเด็จพระนเรศวรจึง "ตรัสประกาศแก่เทพยดาทั้งปวงว่า ให้บังเกิดมาในประยูรมหาเศวตฉัตร จะให้บำรุงพระบวรพุทธศาสนา ไฉนจึงมิช่วยให้สว่างแลเห็นข้าศึกเล่า..." (พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ:๑๓๐) เมื่อจะทรงพิจารณาโทษขุนนางที่ตามเสด็จในเวลาสงครามไม่ทัน ก็มีพระราชกระแสรับสั่งว่า "สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ตั้งพระทัยจะรักษาพระบวรพุทธศาสนาและสมณพราหมณ์อาจารย์อาณาประชาราษฎร์..." (เรื่องเดียวกัน:๑๓๒)

แม้แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชพงศาวดารซึ่งชำระในราชวงศ์จักรีก็มีได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงเนื้อความซึ่งคงเขียนขึ้นในรัชกาลพระเจ้าตากสิน และสรรเสริญยกย่องพระเจ้าตากสินเป็นพิเศษได้อย่างไร สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเป็นวีรบุรุษของกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทั้งๆ ที่มิได้เป็นมิตรกับราชวงศ์ที่ปกครองกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ก็ตาม พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีชี้ให้เห็นว่า ตราบเท่าที่พระเจ้าตากสินทรงประกอบราชการสำคัญคือปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา และบำรุงสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ได้อย่างดี พระองค์ก็ทรงเป็นวีรบุรุษของแผ่นดิน เรื่องในปลายรัชกาลซึ่งจะนำไปสู่การสูญเสียราชสมบัตินั้น พระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยรัตนโกสินทร์เสนอว่า พระเจ้าตากสินทรงละทิ้งพระราชการสำคัญนั่นเอง

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จาริตวีรบุรุษของราชสำนักเปลี่ยนไป และทำให้วีรบุรุษเป็นบุคคลมากขึ้น อีกทั้งวีรบุรุษก็มีภารกิจที่ชัดเจนมากขึ้นหรือมีอุดมคติของคุณธรรมชัดเจนสำหรับเป็นเครื่องยกย่องสดุดี นับว่าแนวคิดเกี่ยวกับวีรบุรุษของราชสำนักในต้นรัตนโกสินทร์เป็นแนวคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้สืบต่อมาในภายหลังเมื่อสังคมไทยได้รับอิทธิพลตะวันตกมากขึ้นได้อย่างดี

วีรบุรุษของพุทธศาสนา

วัดอาจเป็นแหล่งแรกในสังคมไทย ที่คิดถึงวีรบุรุษในแง่การกระทำมากกว่าบุคลิกภาพ วีรบุรุษที่ปรากฏในงานวรรณกรรมที่พระภิกษุเขียนขึ้น จึงเป็นบุคคลที่ไม่ค่อยมีสีสันเป็นพิเศษ แต่มีความสำคัญเนื่องจากการกระทำของเขาเอง

การกระทำที่ถือว่าเป็นการกระทำของวีรบุรุษในจาริตนี้ก็คือการเป็นกำลังให้แก่พระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ที่สำคัญคือการนำเอาสมณวงศ์เข้ามา หรือการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังหมู่ชนที่ยังไม่ได้นับถือ ประวัติศาสตร์ของจาริตนี้คือการบันทึกเรื่องราวการขยายตัวของพระพุทธ-ศาสนา และการสืบทอดภารกิจการบำรุงพระพุทธศาสนาของมหาจักรพรรดิที่เด่นๆ ในโลกจาก อินเดีย มายังลังกา เมืองมอญและรัฐในประเทศไทย (ดู David Wyatt,

๑๙๗๖) กษัตริย์จึงไม่ใช้วีรบุรุษทุกพระองค์ เฉพาะกษัตริย์ที่ได้ชื่อว่าเป็นองค์อุปถัมภ์พระศาสนา
จนมีชื่อเสียงเท่านั้นที่ถือว่าเป็นวีรบุรุษ

ตำนานมุลศาสนากล่าวโดยละเอียดถึงกลุ่มพระภิกษุอันมีชื่อต่างๆ ที่ได้สืบ
สมณวงศ์จากลังกามายังเมืองพันทน์ (เกาะตะมะ) และจากเมืองพันทน์มายังสุโขทัยและล้านนา บุคคล
เหล่านี้ล้วนถือได้ว่าเป็นวีรบุรุษของตำนานมุลศาสนาทั้งสิ้น โดยเฉพาะพระสุมนะซึ่งนำ
เอาสมณวงศ์เมืองพันทน์มาตั้งในเชียงใหม่ และด้วยบุญบารมีของตนยังได้มาซึ่งพระบรมธาตุมาถวาย
แก่พระเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ และมาก่อนสถาปนาเจดีย์เป็นหลักพระศาสนาในล้านนาอีกหลายแห่งด้วย
(ตำนานมุลศาสนา: ๑๙๑-๒๑๓)

วีรบุรุษของชาติ

รัฐที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นหน่วยทางการเมืองที่สังคมไทยไม่เคยเผชิญมาก่อน
จนถึงการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งรัฐสมบูรณาญาสิทธิที่ที่เกิดขึ้นเนื่องจากการ
ปฏิรูปและรัฐชาติซึ่งเกิดตามมาในภายหลัง ไม่สามารถรับเอาวีรบุรุษในจาริตต่างๆ ที่กล่าวมา
แล้วมาเป็นวีรบุรุษของรัฐได้ จำเป็นต้องนำมาตีความใหม่ให้เหมาะที่จะเป็นวีรบุรุษของหน่วยการ
เมืองชนิดใหม่นี้ และเนื่องจากอำนาจทางการสื่อสารของรัฐแบบใหม่นี้ (การสื่อสารในความหมาย
กว้าง รวมไปถึงการศึกษาและตลาดภายใต้เศรษฐกิจอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งล้วนสื่อสารที่
ผู้ปกครอง รัฐต้องการได้ทั้งสิ้น) วีรบุรุษที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิและรัฐชาติสร้างขึ้น ก็จะเด่นกว่า
วีรบุรุษในจาริตอื่นๆ ที่เคยมีมาก่อนทั้งหมด

รูปแบบใหม่เช่นนี้รวมทั้งกรณีของไทยด้วยมีโลกทรรศน์บางอย่างเป็นพื้นฐานรองรับ
นั่นก็คือมนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลก รัฐไม่ได้เป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานมา แต่เป็นการสร้างของ
มนุษย์เอง ฉะนั้นมนุษย์จึงสามารถกำกับความเป็นไปของรัฐได้ ได้กล่าวแล้วว่าโลกทรรศน์เช่นนี้
ทำให้เกิดสำนักทางประวัติศาสตร์ชนิดใหม่ ที่ให้ความสำคัญแก่คนมากขึ้น การกระทำของวีรบุรุษ
จึงเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของเขาเอง

แนวคิดเรื่องวีรบุรุษในโลกทรรศน์ดังกล่าวนี้จึงเปลี่ยนไปด้วย ในประการแรก
วีรบุรุษคือมนุษย์เหมือนมนุษย์คนอื่น ต้องตกอยู่ใต้อิทธิพลของสภาพการณ์แวดล้อมเขา
เหมือนคนอื่น ๆ เพียงแต่ว่าวีรบุรุษจะเลือกตอบสนองต่อสภาพการณ์แวดล้อมของเขาได้อย่างมี
ประสิทธิภาพกว่า หรืออย่างสร้างสรรค์มีประโยชน์ต่อส่วนรวมได้มากกว่าเท่านั้น ประการต่อมา
การกระทำของวีรบุรุษกลายเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับตัดสินว่าเขาเป็นวีรบุรุษหรือไม่ การกระทำ
นั้นหรือความตั้งใจที่จะทำนั้นต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ไม่ใช่ของตนเอง

"ส่วนรวม" ซึ่งถือกันว่าวีรบุรุษควรรับใช้นั้น ถูกจำกัดให้เหลือเพียงสองอย่างคือ
หน่วยทางการเมืองอันใหม่ที่เรียกว่า "บ้านเมือง" หรือ "ชาติ" อย่างหนึ่ง กับมนุษยชาติอีกอย่าง

หนึ่ง.

เมื่อวิบุรุษเปลี่ยนไปจากเดิม วิธีนับถือยกย่องวิบุรุษก็เปลี่ยนไปด้วย วิบุรุษแห่งชาติไม่ใช่เทพารักษ์หรือผี แต่เป็นรายชื่อของบุคคลที่คนอื่น ๆ ควรเลียนอย่าง ไม่นับในแง่ใดก็แง่หนึ่ง เปรียบเทียบกับวิบุรุษในจารีตของประชาชน เรื่องราวของเขาไม่ได้ถูกเล่าขานกันเพื่อให้ผู้อื่นเลียนอย่าง ไม่มีใครเลียนอย่างพระร่วงได้ เพราะคนที่เป็นพระร่วงต้องเกิดมาเป็นพระร่วงเอง แต่ความกล้าหาญและความเสียสละแก่ชาติของพระนเรศวรตามที่เล่าขานกันในฐานะวิบุรุษแห่งชาตินั้น เป็นแบบอย่างให้ผู้อื่นทำตามได้

การจะได้ขึ้นทำเนียบเป็นวิบุรุษแห่งชาตินั้น อาศัยเครื่องบ่งชี้สองอย่างด้วยกันคือ อนุสาวรีย์สาธารณะอย่างหนึ่ง และ/หรือฐานะของวิบุรุษในตำนานของชาติที่เรียกกันว่า "ประวัติศาสตร์ชาติ" อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ยกย่องสมเด็จพระนเรศวรไว้ตอนหนึ่งว่า

"อันสมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระองค์นี้ มีพระเกียรติยศเป็นยอดกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ไม่ใช่อยกย่องแต่ในหนังสือพงศาวดารไทยเท่านั้น ถึงในหนังสือพงศาวดารชาติอื่นๆ เช่น พม่า, รามัญ, เขมร, ลานช้างและเชียงใหม่ แม้ที่สุดจนจดหมายเหตุของจีนและฝรั่งบรรดาได้จดไว้ในครั้งนั้น ก็ยอมยกย่องสมเด็จพระนเรศวรว่าเป็นวีรมหाराชเป็นนักรบและเป็นพระเจ้าแผ่นดินอันวิเศษ ซึ่งได้ปรากฏขึ้นในโลกพระองค์หนึ่ง ถ้าหากประเพณีในประเทศทางทิศนี้ในเวลานั้นเหมือนกันกับยุโรป ก็คงจะได้มีอนุสาวรีย์ใหญ่สร้างไว้เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระนเรศวรว่า ปรากฏอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้" (สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ, ๒๔๙๒:๑๘๑-๑๘๒)

สถานะหรือตำแหน่งใน "ประวัติศาสตร์ชาติ" เป็นความกังวลของผู้นำประเทศยุคใหม่เสมอมา ในขณะเดียวกันการสร้างวิบุรุษแห่งชาติก็ทำได้โดยอาศัยเครื่องมือสองอย่างนี้คืออนุสาวรีย์สาธารณะและการสร้างวิบุรุษขึ้นใน "ประวัติศาสตร์ชาติ"

เมื่อเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิขึ้นแรก ๆ นั้น ความโล่งใจของผู้นำที่จะสร้างวิบุรุษแห่งชาติขึ้นใหม่ยังไม่ชัดเจนนัก ทั้งนี้อาจเป็นด้วยสำนึก "ชาติ" ที่เกิดขึ้นใหม่นี้ยังจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มคนชั้นนำในสังคม ซึ่งกุมอำนาจทางการเมืองไว้ได้อยู่แล้วก็เป็นที่ พระราชินิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงไม่ปรากฏว่ามีการยกบุคคลใดบุคคลหนึ่งในประวัติศาสตร์ขึ้นเป็นวิบุรุษแห่งชาติ ต่อเมื่อรัชกาลที่ ๖ เมื่อสำนึกเรื่อง "ชาติ" แพร่หลายไปในสังคมกว้างขวางขึ้นแล้ว การสร้างวิบุรุษแห่งชาติขึ้นจึงได้ทำกันอย่างเข้มข้นขึ้น

พระร่วงเปลี่ยนมาเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์มากขึ้น ความสนใจประวัติศาสตร์สุโขทัยอาจเริ่มมาก่อนหน้านั้น แต่งานศึกษาเกี่ยวกับสุโขทัยโดยเข้าไปสำรวจพื้นที่ที่ตรวจสอบกับศิลาจารึกเริ่มขึ้นในพระราชินิพนธ์ **เที่ยวเมืองพระร่วง** ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ

เมื่อครั้งดำรงพระยศสยามมกุฎราชกุมาร อนุสาวรีย์ของพระร่วงที่สร้างขึ้นในสมัยนี้คือเรือรบชนิดใหม่ลำแรกของไทย ซึ่งสั่งซื้อมาจากต่างประเทศและได้พระราชทานนามพระร่วงเป็นชื่อเรือมาก่อนจะได้เรือมา

นอกจากพระร่วงแล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็ได้รับความสนพระทัยจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ อย่างมาก ทรงพระกรุณาโปรดให้ค้นหาเจดีย์ที่เชื่อว่าได้สร้างขึ้นในที่ทำยุทธหัตถี จนในที่สุดก็พบพระเจดีย์เก่าองค์หนึ่งในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี มีภูมิฐานที่ทำให้ทรงเชื่อว่าเป็นเจดีย์ยุทธหัตถีจริง เหตุการณ์ยุทธหัตถีและสมเด็จพระนเรศวรจึงถูกทำให้เป็นเหตุการณ์ "จริง" และคน "จริง" มากขึ้นกว่าที่ชาวบ้านเคยเล่ากันมาแต่โบราณ

อย่างไรก็ตาม การตีความประวัติศาสตร์ใหม่ให้เป็นประวัติศาสตร์แห่งชาติและสร้างวีรบุรุษของชาติขึ้นอย่างเป็นระบบต้องยกให้แก่สมเด็จพระยาตากสินมหาราช พระนิพนธ์ส่วนใหญ่ของพระองค์ก็ผลิตใน ช่วงรัชกาลที่ ๖ ลงมา

ตลอดประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงถวายพระสมัญญามหาราชแก่พระมหากษัตริย์ไทยสี่พระองค์คือพระเจ้ารามคำแหง และสมเด็จพระนเรศวร (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, ๒๓๔๒) พระนารายณ์ (ในพระนิพนธ์บางเรื่อง) และ สมเด็จพระเจ้าตากสิน (ไทยรบพม่า) เมื่อรวมกับสมเด็จพระปิยะมหาราชแล้ว ก็นับว่ามีวีรบุรุษที่เป็นกษัตริย์ของไทย ๕ พระองค์ซึ่งถือว่าเป็นวีรบุรุษของชาติ

คุณสมบัติของวีรบุรุษทั้งห้านี้ เมื่อกกล่าวโดยสรุปก็คือ

พระเจ้ารามคำแหง "เป็นอัจฉริยกษัตริย์ ทรงพระคุณพิเศษทั้งเป็นนักรบและเป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสามารถในการปกครองพระราชอาณาจักร นับเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกในกษัตริย์สยาม" (เรื่องเดียวกัน: ๑๔)

พระนเรศวรทรงคุณพิเศษในฐานะกษัตริย์นักรบ ได้กอบกู้บ้านเมือง และได้อ้างถึงพระนิพนธ์ไว้แล้ว

พระนารายณ์ทรงเชี่ยวชาญทางวิเทโศบาย

พระเจ้าตากสินทรงเป็นกษัตริย์นักรบ และได้ทรงกอบกู้บ้านเมือง

ดูเหมือนความเป็นนักรบจะเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งของการเป็นวีรบุรุษ แม้แต่สมเด็จพระนารายณ์เองในรัชสมัยก็มีการทำสงครามที่ประสบความสำเร็จ คือการยกทัพไปตีเชียงใหม่ได้ นอกจากนี้บุคคลที่เป็นวีรบุรุษของชาติก็ล้วนเป็นผู้ปกครองทั้งสิ้น การเป็นผู้นำทางการเมืองของ ชาติไทย (ซึ่งยังไม่กำเนิดขึ้นในสมัยนั้น) และความสามารถในการสงครามกลายเป็นมาตรฐานหลักของการประเมินบุคคลขึ้นเป็นวีรบุรุษ

จากรายพระนามที่กล่าวนี้ หลวงวิจิตรวาทการได้เพิ่มเติมวีรบุรุษของชาติเข้าไปอีก เช่นพระเจ้าพรหมซึ่งเป็นกษัตริย์กึ่งตำนานที่ได้ขับไล่ "ขอม" ออกจากราชอาณาจักรเชียงใหม่,

พระศรีสุริโยทัย และคุณหญิงโม เป็นต้น อย่างไรก็ตามเกณฑ์ในการยกบุคคลขึ้นเป็นวีรบุรุษของชาติ ก็ยังเหมือนกับของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉะนั้นวีรบุรุษของรัฐ สมบูรณาญาสิทธิและวีรบุรุษของชาติ แม้มีจำนวนต่างกัน แต่ก็มีลักษณะต้องตรงกัน

ความเปลี่ยนแปลงจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิมาสู่รัฐชาติ ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในแง่อุดมการณ์ซึ่งแสดงออกในรูปของวีรบุรุษได้อย่างไร

รัฐชาติไทยได้รับมรดกวีรบุรุษสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นชาติหนึ่งที่ไม่ค่อยจะมั่งคั่งในด้านวีรบุรุษของชาตินัก ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดในจารีตวีรบุรุษของชาติ ซึ่งไม่เปิดโอกาสให้แก่ "วีรกรรม" ประเภทอื่นๆ และบุคคลประเภทอื่นๆ ได้ขึ้นทำเนียบเป็นวีรบุรุษมากนัก

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงตราเงื่อนไขของวีรบุรุษหรือวีรมหาราชเอาไว้ว่า

"ประเทศต่างๆ ย่อมมีวีรบุรุษเป็นพระเจ้าแผ่นดินในบางสมัย และย่อมจดจำอภินิหารของพระเจ้าแผ่นดินเช่นนั้นเชิดชูพระเกียรติไว้ในเรื่องพงศาวดารของประเทศ...สังเกตในเรื่องประวัติของวีรมหาราชทั้งหลายดูมีเค้าคล้ายกันหมดคือบ้านเมืองต้องมียุคเข็ญจึงมีวีรมหาราชอย่าง ๑ วีรมหาราชย่อมเป็นบุรุษพิเศษมีสติปัญญาและความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวผิติดกับผู้อื่นมาในอุปนิสัยอย่าง ๑ และสามารถทำให้ผู้อื่นเชื่อถือไว้วางใจในพระปรีชาสามารถมั่นคงอย่าง ๑ จึงสามารถบำเพ็ญอภินิหารกู้บ้านเมืองและแผ่ราชอาณาจักรจนเป็นพระราชาธิราชได้..." (สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ, ๒๔๔๓:๓)

เงื่อนไขทั้งสามนี้จำกัดให้วีรมหาราชจะมีคุณลักษณะอื่นได้ยาก ซึ่งเท่ากับจำกัดคุณลักษณะของวีรบุรุษไปในตัว วีรบุรุษของชาติไทยจึงยากจะเป็นผู้สร้างนวัตกรรม, นักประดิษฐ์, ผู้เสียสละที่ไม่สามารถบรรลุความสำเร็จได้ (เช่นยัน ดาร์ค - โจน ออฟ อาร์ค), หรือนักคิดเช่น กาลิเลโอ

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่า จารีตวีรบุรุษของประชาชนและของวัด แม้ว่าจะไม่เด่นเท่าจารีตวีรบุรุษของชาติซึ่งเกิดขึ้นใหม่ แต่ก็ได้สูญสลายไป โดยเฉพาะในหมู่ประชาชนได้นำเอาจารีตวีรบุรุษของตนไปสร้างวีรบุรุษของชาติขึ้นในหลายลักษณะ มีความซับซ้อนน่าสนใจเป็นอันมาก เช่นการยกวีรบุรุษประจำถิ่นของตนขึ้นเป็นวีรบุรุษของชาติด้วยการสร้างอนุสาวรีย์ (เคยมีตำริจะสร้างอนุสาวรีย์ของขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดซึ่งยกทัพมาทำยุทธหัตถีกับพระเจ้ารามคำแหง แต่พ่ายแพ้ไปเป็นต้น) พระอาจารย์ชื่อดังเมื่อมรณภาพไปแล้วก็มีผู้ศรัทธาสร้างอนุสรณ์สถานใหญ่โต เป็นที่นับถือทั่วไปกลายเป็นวีรบุรุษของชาติไปเป็นต้น ในทางกลับกันวีรบุรุษของชาติกลับถูกกลืนเข้าไปอยู่ในจารีตของวีรบุรุษของประชาชน เป็นที่เคารพนับถือเหมือนเป็นเทพารักษ์ดังเช่นที่อาจพบได้ในการบูชาเทวียพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๕ ในปัจจุบัน

ในขณะเดียวกัน ทางราชการบ้านเมืองเองกลับหมดพลังที่จะสร้างวีรบุรุษของชาติ

ขึ้นมาใหม่เสียแล้ว ถึงจะให้เกียรติยศแก่บุคคลอย่างไร ก็เป็นวีรบุรุษของคนเพียงบางกลุ่ม ในขณะที่คนกลุ่มอื่นไม่ยอมรับ ดังจะเห็นได้จากอนุสาวรีย์ของผู้นำกองทัพที่ล่องลับไปแล้ว บางรายเป็นต้น ในขณะที่ปัญญาชนบางท่านได้รับการยกย่องสุดโต่งอย่างมากจากคนบางกลุ่ม แต่ ก็ได้รับการคัดค้านต่อต้านจากคนกลุ่มอื่น ฝ่ายผู้ปกครองหมดพลังที่จะสร้างมติเอกฉันท์ให้แก่ วีรบุรุษของชาติใหม่ ๆ ได้เสียแล้ว

ตรงกันข้ามกับวีรบุรุษซึ่งเกิดจากจารีตของประชาชน ที่ยังผลิตวีรบุรุษของชาติ ใหม่ๆ ออกมาได้อยู่เสมอ อีกทั้งยังพัฒนาคุณลักษณะใหม่ๆ เพิ่มขึ้นแก่ความเป็นวีรบุรุษอีกด้วย ความเปลี่ยนแปลงในแง่นี้จะมีความสำคัญต่อมาตรฐานของวีรบุรุษของชาติในภายหน้า อย่างมาก

ความสัมพันธ์ระหว่างวีรบุรุษและผู้นำ

ผู้นำย่อมใช้ภาพของวีรบุรุษเป็นแบบสำหรับการจำลองภาพตัวเองให้ปรากฏต่อ สาธารณชนด้วยความจำกัดของคุณลักษณะวีรบุรุษของชาติไทยดังที่กล่าวแล้ว ผู้นำไทยจึงมีตัว แบบสำหรับจำลองภาพตัวเองได้ไม่สู้มากนัก ความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ, ความเป็นนักรบ, ความเด็ดขาด ดูเหมือนจะเป็นต้นแบบให้แก่บุคลิกภาพของผู้นำไทยหลายคนด้วยกัน

แต่คุณลักษณะเช่นนี้จะเหมาะสมกับผู้นำในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว นี้ได้เพียงไร

ผู้นำที่ฉลาดกว่า และสามารถครองใจคนไทยได้มากกว่าและมั่นคงกว่า กลับ จำลองตนเองไปกับต้นแบบของวีรบุรุษในจารีตของศาสนาและประชาชน อย่างไรก็ตามวีรบุรุษ ในจารีตของประชาชนนั้นคุณลักษณะพิเศษเหนือคนธรรมดา หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น "อาณานิคม" ปัญหาของ "อาณานิคม" ก็คือสืบทอดไปยังบุคคลอื่นได้ยาก แม้ว่า "อาณานิคม" อาจ ถูกเปลี่ยนโดยทำให้กลายเป็นสถาบันซึ่งใครๆก็สามารถเข้ามาครอบครองได้ แต่ "อาณานิคม" ที่เป็นสถาบันแล้วก็หมดพลังที่จะจูงใจคนได้อีกต่อไป

การอ้างอิง

คำให้การขุนหลวงหาวัด, พระนคร, คลังวิทยา, ๒๕๑๐

คำให้การชาวกรุงเก่า, พระนคร, คลังวิทยา, ๒๕๑๐

จินตามณีเล่ม ๑-๒ และจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ, พระนคร, ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, พิมพ์ในงานพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล, ๒๔๙๓

-----, แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม, พระนคร, คุรุสภา, ๒๔๙๒

ตำนานมูลศาสนา, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์, ๒๕๑๘

"ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช," ใน ตรี อมาตยกุล (ผู้รวบรวม), รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาพันธุ์ทิพย์, ๒๕๐๕

ตำนานสิงหนวัติกุมาร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าราชบุตร, ๒๕๑๖

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, กรุงเทพฯ, บรรณกิจ, ๒๕๒๓

-----, "สงครามอนุสาวรีย์กับรัฐไทย," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๓, ๑ (พ.ย., ๒๕๓๔): ๒๖๖-๒๘๔

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าราชบุตร, ๒๕๑๖

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, พระนคร, ก้าวหน้า, ๒๕๐๗

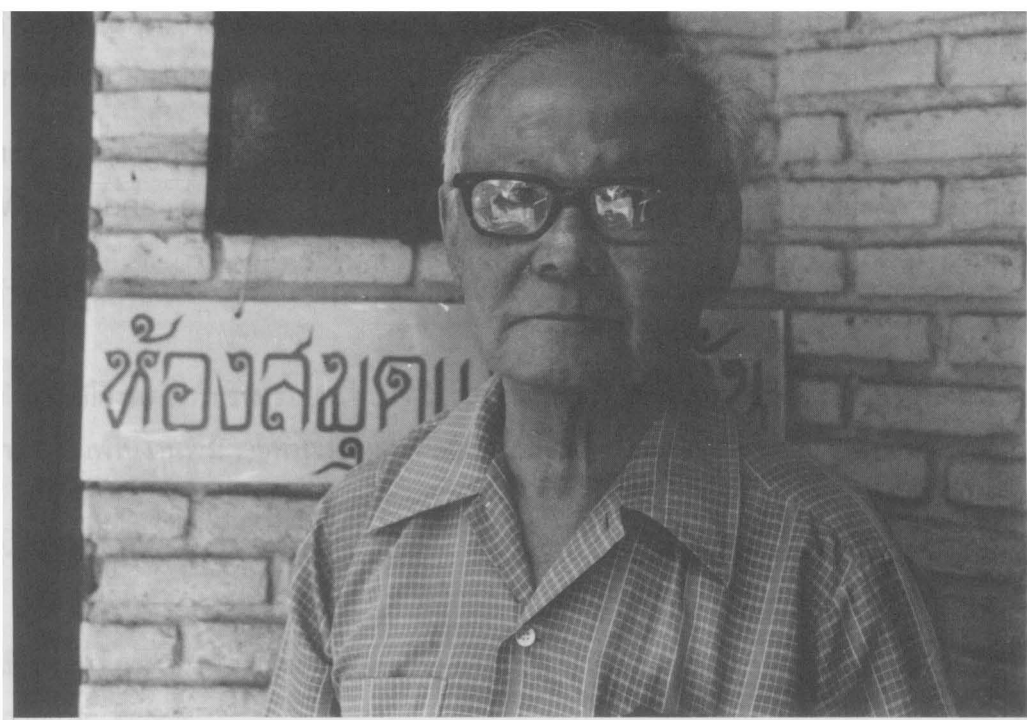
พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ, พิมพ์ในงานศพนายแม่ ชวลิต และนายชาย ชวลิต, ๒๕๐๓

พระราชพงศาวดารเหนือ, ในประชุมพงศาวดารภาคที่๑, พระนคร, ก้าวหน้า, ๒๕๐๖

วันวลิต, **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา**, (วนาศรี สามนเสน แปล) กรุงเทพฯ, มศว., ๒๕๒๓

Hook, Sidney. **The Hero In History: A Study In Limitation and Possibility**, Boston, Beacon Press, 1967.

Wyatt, David K., "Chronicle Tradition in Thai Historiography," in **Southeast Asian History and Historiography**, C. D. Cowan and O. W. Wolters, (ed.), Cornell University Press, 1976.

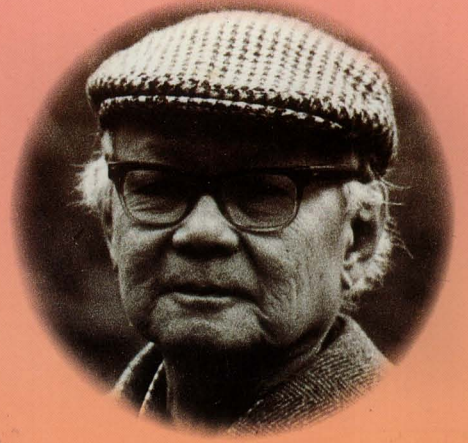

ทั่วประเทศชาติทุกอย่าง แต่ไม่ใช่
ท่านนายกรัฐมนตรีคงจะไม่ต้อง
วนคำสาบานเป็นแน่”...

ศาสตราจารย์ ดร. ปวย อึ้งภากรณ์
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก่อนได้รับ
แต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าการธนาคารแห่ง
ประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๕๐๒

“

...คำว่า “ป่วย” ตามที่เตี้ยเขียนให้ฉัน แปลตรงตัวได้ว่า “พูนดินที่โคนต้นไม้” เพราะตัวประกอบในอักษรระบุไว้เช่นนั้น แต่มีความหมายกว้างออกไปอีกคือ “บำรุง” “หล่อเลี้ยง” “เพาะเลี้ยง” และ “เสริมกำลัง”

”

จาก “สมุดภาพอาจารย์ป่วย

ป่วย